

You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Szlak Zabytków Industrialnych Województwa Śląskiego

Author: Zbigniew Hojka

Citation style: Hojka Zbigniew. (2017). Szlak Zabytków Industrialnych Województwa Śląskiego. W: Z. Hojka, K. Nowak (red.), "Turystyka historyczna. T. 1" (S. 205-241). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

ZBIGNIEW HOJKA

Szlak Zabytków Industrialnych Województwa Śląskiego

Industrial Monuments Route of the Silesian Voivodeship

ABSTRACT: Industry in Silesia and Lesser Poland has been developing for ages. However, during the last 200 years that area became one of the leading industrial regions in Europe. The number of industrial monuments in the Silesian Voivodeship is very large. Many of them are proudly represented or used in different ways. They fascinate people with their architectural shape, created thanks to the constructors' sense, and please the eye with wonderful shapes. They allow one to better recognize the history of these lands. There are so many of them that it was possible to create many interesting tourist paths. On the path you can find machines and devices which are still working. The most interesting places which create Industrial Monuments Route of the Silesian Voivodeship are: Black Trout Adit in Tarnowskie Góry, coal miners settlements in Katowice Nikiszowiec, Giszowiec, "Królowa Luiza" Adit in Zabrze, Guido Coal Mine in Zabrze, Tychy Brewery, Drill Mine of the "Szytgarka" Town Museum. On the area of the Silesian Voivodeship there are cities, which take care for industrial heritage like Zabrze or Gliwice as well as cities where industrial monuments are not properly exhibited. Some of post-industrial buildings currently function as places connected with culture, services and trade. Industrial monuments are very unique and because of that, they are integral part of European Cultural Heritage. Since 2006, even Industrial Monuments Route of the Silesian Voivodeship works. It was created as a path for drivers with number of 36 monuments. It is promoted as a branded tourist product, which includes the most interesting and well preserved industrial monuments connected with coal mining, steel mill, light and food industry, railway transport, telecommunication and people's lives. In 2010 it was added to European Route of Industrial Heritage. A supplement of this path, Industriada – Industrial Monuments Path Festival, is organized since 2010.

KEY WORDS: industrial monuments, tourist path, cultural heritage

SŁOWA KLUCZE: zabytki techniki przemysłowej, szlak turystyczny, dziedzictwo kulturowe

Południowa Polska może pochwalić się posiadaniem całego szeregu obiektów związanych z rozwojem gospodarczym Śląska i Małopolski. Najwięcej tego typu zabytków usytuowanych jest w części centralnej tzn. na terenie województwa

śląskiego. Obszar ten jest największym skupiskiem zabytkowych obiektów przemysłowych w Polsce. Są one jego bogactwem. Ze względu na ich unikatowość są integralną częścią europejskiego dziedzictwa kulturowego. Od 2006 roku funkcjonuje tam nawet Szlak Zabytków Techniki Województwa Śląskiego. Przewidziany jest on jako szlak samochodowy. Zaliczono do niego 36 obiektów. Lansowany jest jako markowy produkt turystyczny, zawierający najciekawsze i dobrze zachowane obiekty przemysłowe. Zalicza się do nich zarówno zabytki związane z górnictwem, hutnictwem, transportem kolejowym, przemysłem lekkim i spożywczym, łącznością oraz życiem ludności. W 2008 roku otrzymał Złoty Certyfikat Polskiej Organizacji Turystycznej przyznawany najlepszemu produktowi turystycznemu w Polsce. W roku 2010 został dołączony do Europejskiego Szlaku Dziedzictwa Przemysłowego (*European Route of Industrial Heritage*). W tym samym roku otrzymał Złoty Medal Targów Poznańskich dla najlepszego produktu turystycznego w Polsce. Uzupełnieniem szlaku jest organizowana od 2010 roku Industriada czyli Święto Szlaku Zabytków Techniki. Przypada ona w jedną z sobót czerwca. Jest swoistym jednodniowym festiwalem, w czasie którego wprawia się w ruch stare maszyny i urządzenia, a pracownicy obiektów przebierają się w historyczne stroje. Celem tego swoistego festynu jest rozpropagowanie przemysłowego dziedzictwa regionu. Z roku na rok przybywa imprez organizowanych w ramach Industriady.

Wielką zaletą Industriady, oraz niektórych skansenów i zabytków techniki, jest czynne uczestnictwo turystów, nieograniczające się tylko do oglądania eksponatów. Działające maszyny, wykonywanie niektórych czynności np. fedrunek węgla czy wypiekanie chleba ma olbrzymi aspekt poznawczy. Turysta, można powiedzieć, „dotyka historii”, czuje zapach wypiekanego chleba, czy też smak soli unoszący się w powietrzu. Zabytki techniki charakteryzują się niepowtarzalną oryginalnością i unikatowością, są autentyczne. Region górnośląski posiada również olbrzymi potencjał jako rezerwuar zabytków. Cała masa obiektów może stać się atrakcjami turystycznymi, co może je uchronić od zagłady.

Na terenie województwa śląskiego, obok miast dbających o swoje dziedzictwo przemysłowe, jak np. Zabrze czy Gliwice, są obszary gdzie zabytki techniki i przemysłu są jeszcze słabo wykorzystane. Należy do nich m.in. Jaworzno. Na jego terenie znajduje się cenny zespół zabudowań dawnej cementowni w Jaworznie-Szczakowej, który może stać się atrakcją turystyczną. Obecnie w Jaworznie adaptuje się teren byłego szybu „Kościeszko”. Jako teren poprzemysłowy staje się częścią obszaru rekreacyjnego miasta. Jedną z głównych atrakcji plant stanie się platforma kolejowa, która w zamierzeniu ma być początkiem ekspozycji nawiązującej do przemysłowej historii miasta i okolic¹. Część budynków poprzemysłowych pełni współcześnie inne funkcje związane

¹ Platforma pochodzi z 1919 roku. Ma 7 m długości i 2,9 m szerokości, osadzona jest na dwóch osiach.

z kulturą, usługami i handlem. Doskonałym przykładem tego są zabudowania po katowickich kopalniach „Katowice” oraz „Gottwald”, w których swoją siedzibę znalazły Muzeum Śląskie oraz kompleks hadlowo-rekreacyjny „Silesia City Center”, gdzie znajdują się eksponaty związane z górnictwem, m.in. wieża szybu „Jerzy”. W budynku dawnej kotłowni maszyny wyciągowej siedzibę znalazła m.in. dyrekcja kompleksu oraz galeria sztuki Almi Decor. W budynku maszynowni szybu „Jerzy” urządzona została kaplica św. Barbary².

Do najciekawszych obiektów tworzących Szlak Zabytków Techniki Województwa Śląskiego można zaliczyć: Muzeum Produkcji Zapalek w Częstochowie, Muzeum Historii Kolei w Częstochowie, Muzeum Górnictwa Rud Żelaza w Częstochowie, Sztolnię Czarnego Pstrąga w Tarnowskich Górach, Kopalnię Srebra w Tarnowskich Górach, Stację Wodociągową w Karchowicach, Muzeum Chleba, Szkoły i Ciekawostek w Radzionkowie, Elektrociepłownię „Szombierki”, Park Tradycji Górnictwa i Hutnictwa przy dawnej kopalni „Michał” w Siemianowicach Śląskich, Centralne Muzeum Pożarnictwa w Mysłowicach, osiedla robotnicze w Katowicach Nikiszowcu i Giszowcu, Szyb „Wilson” w Katowicach³, kolonię robotniczą „Ficinus” w Rudzie Śląskiej Wirku, Skansen Górniczy Królowa „Luisa” w Zabrze, Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrze, szyb „Maciej” w Zabrze, kopalnię „Guido” w Zabrze, Wieżę Radiostacji Gliwickiej i Muzeum Historii Radia i Sztuki Mediów w Gliwicach, Muzeum Techniki Sanitarnej w Gliwicach, Oddział Odlewnictwa Artystycznego Muzeum w Gliwicach, Górnośląskie Koleje Wąskotorowe w Bytomiu, Zabytkową Stację Kolei Wąskotorowych w Rudach, kopalnię „Ignacy” w Rybniku, Muzeum Energetyki w Łaziskach Górnych, Browarium i Browar Obywatelski w Tychach, Muzeum Techniki i Włókiennictwa w Bielsku-Białej, Muzeum Hutnictwa i Kuźnictwa, oraz Skansen Przemysłowy i Rolniczy w Ustroniu, Browar i Muzeum Browaru w Żywcu, Hutę Szkła „Zawiercie”, Kopalnię Ćwiczebną Muzeum Miejskiego „Sztygarka” w Dąbrowie Górniczej, wieżę wyciągową szybu „Prezydent” wraz z kompleksem zabudowań „Sztygarka” w Chorzowie, kopalnię „Saturn” w Czeladzi⁴, Muzeum Drukarstwa w Cieszynie oraz Muzeum Drukarstwa i Prasy Śląskiej w Pszczynie. Ponadto są eksponowane pojazdy transportu kolejowego na stacjach kolejowych w Bielsku-Białej, Częstochowie oraz w parowozowni w Pyskowicach.

Kopalnia Srebra wraz ze Sztolnią Czarnego Pstrąga w Tarnowskich Górach są jednymi z najciekawszych obiektów górnictwa rud srebronośnych na terenie nie tylko Polski ale również Europy. Rudy srebra na terenie Bytomia, a później Tarnowskich Gór pozyskiwano z triasowych dolomitów oraz wapieni. Dla rozwoju górnictwa w rejonie Tarnowskich Gór przyczynił się książę opolski

² M. BULSA: *Ulice i place Katowic*. Katowice 2012, s. 54.

³ Oficjalnie Galeria Szyb „Wilson”.

⁴ Oficjalna nazwa galerii – „Elektrownia”.

Jan II Dobry, który w 1526 roku nadał tamtejszym górnikom przywilej wolności górniczej, a osadzie prawa miejskie. Dwa lata później książę wspólnie z margrabią Jerzym von Ansbach wydali *Ordunek Gorny*, który regulował warunki pracy i płacy w kopalniach. W połowie XVI wieku kopalnie tarnogórskie zaliczały się do największych ośrodków górnictwa kruszcowego nie tylko na Górnym Śląsku, ale także w Europie. Wodę z kopalń odprowadzono przy pomocy sztolni. Z urobku pozyskiwano srebro i ołów. W 1787 roku w państwowej kopalni „Fryderyk”⁵ zamontowano pierwszą na kontynencie maszynę parową napędzającą urządzenia odwadniające kopalnię. Koszty jej użytkowania były jednak bardzo wysokie, dlatego w latach 1785–1806 na bazie starej sztolni wybudowano nową „Gotthelf” („Boże Dopomóż”), a następnie w latach 1821–1834 wydrążono „Tiefer Friedrich-Stollen” („Głęboką Sztolnię Fryderycjańską”). Obszar kopalni „Fryderyk” stopniowo powiększono. W jej granicach znalazły się wcześniej działające prywatne kopalnie rud cynku i żelaza, które zobowiązano do odsprzedaży państwu pruskiemu wydobytych rud ołowiu i srebra. Ilość rudy wydobywana przez kopalnie prywatne była znacznie większa niż kopalni „Fryderyk”. Szacuje się nawet, że dziesięciokrotnie. Eksploatację znacznej części wyrobisk zakończono w 1912 roku. Już wtedy, zdając sobie sprawę z atrakcyjności wyrobisk, myślano o wykorzystaniu ich dla celów turystycznych. Nadal funkcjonowała państwowa kopalnia „Fryderyk”, która prowadziła eksploatację w rejonie Stolarzowic do 1933 roku⁶.

Sztolnia Czarnego Pstrąga stanowi najdłuższą, bo mającą 600 m, pozostałość po „Głębokiej Sztolni Fryderycjańskiej” stanowiącej część założonej w 1784 roku „Friedrichs-Grube” (kopalni „Fryderyk”)⁷. Drażono ją w latach 1821–1834. Część podziemna miała długość 4568 m. W celu doświetlenia i wentylacji tunelu umieszczono 25 szybików-światlików (*Lichtschächte*). W dwóch dodatkowych szybach odwadniających zamontowano pompy. Drażono ją w skale dolomitowej. W miejscach występowania wód podskórnych oraz ilów wzmocniono ociosy i stropy obudową murowaną. Wylot sztolni zakończono klasycystyczną bramą z piaskowca. Odwadniała rejon Bobrownik Śląskich oraz Suchej Góry. Wody ze sztolni odprowadzono do rzeki Dramy. Budowę 20-metrowego szybu „Ewa” zakończono w 1826 roku, a 30-metrowego szybu „Sylwester” dwa lata później. Chodnik sztolniowy miał: wysokość od 1,20–2,50 m, szerokość od 2,20–4,00 m. Woda miała głębokość od 0,70–1,00 m.

W Zabytkowej Kopalni Srebra w Tarnowskich Górach można zobaczyć podziemia dawnych wyrobisk rud srebronośnych. Jest pozostałością podziemnego, ponad 150-kilometrowego, labiryntu wyrobisk górniczych, chodników i sztolni

⁵ Kopalnia „Fryderyk” została uruchomiona w 1784 roku z inicjatywy Fryderyka Antoniego von Heinitz i Fryderyka Wilhelma von Redena.

⁶ *Szlak Zabytków Techniki. Przewodnik po Szlaku Zabytków Województwa Śląskiego*. Katowice 2012, s. 110–117; http://www.kopalniasrebra.pl/sztolnia/historia_sz.htm (dostęp: 9.03.2014).

⁷ W czasach polskich funkcjonowała ona pod nazwą „Kościeszko”.

odwadniającego, drążonych od XVI do XX wieku. Została udostępniona dla ruchu turystycznego w 1976 roku. Podziemny szlak turystyczny o długości 1740 m znajduje się na głębokości 40 m. Ma kształt trójkąta łączącego szyby: „Anioł”, „Żmija” i „Szczęść Boże”. W jego skład wchodzi ponadto trzy komory o wielkości od 500–2000 m². Do części podziemnej zjeżdża się windą kopalnianą. 300-metrowy odcinek trasy pokonuje się łodziami. W podziemiach panuje stała temperatura 10°C. Całość urealnijają efekty audio: odgłosy pracy górników, jadących wózków, odstrzeliwania skały, czy też zawału kopalnianego. W budynku nadszybia kopalni funkcjonuje od roku 2012 multimedialne muzeum, w którym można zapoznać się m.in. z historią, sposobami pozyskania urobku i odwadniania tarnogórskich kopalń. Obok umieszczono skansen maszyn parowych. Wśród eksponatów na szczególną uwagę zasługuje jedna z pierwszych na kontynencie europejskim maszyna parowa, zainstalowana już w 1788 roku⁸.

Dla ruchu turystycznego udostępniono w 1957 roku część sztolni pomiędzy szymbami „Ewa” i „Sylwester”. Obecnie do Sztolni Czarnego Pstrąga prowadzą wspomniane szyby umiejscowione na terenie Parku Repeckiego. Zwiedzanie obiektu odbywa się przy pomocy kursujących wahadłowo łodzi. Widoczne są niewielkie współczesne stalaktyty oraz wykute w skale oryginalne partie chodnika sztolniowego. Trasa oświetlona jest lampami karbidowymi. Na ścianach tunelu zachowały się ślady pracy górników, m.in. rowki po otworach do odstrzału skały. Wszystko uzupełnia opowiadanie przewodnika o historii tarnogórskiego górnictwa.

Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrze powstało w 1981 roku. Swoją siedzibę znalazło w budynku dawnego starostwa powiatowego z 1875. Jego oddziałami są kopalnia „Guido” oraz skansen górniczy „Luiza”. Posiada bogate zbiory z historii górnictwa, techniki i kultury górniczej. Do najcenniejszych eksponatów można zaliczyć: XVIII-wieczny kunszt wodny⁹, XVII-wieczne barda górników olkuskich¹⁰, kolekcję lamp, mundurów i insygniów górniczych, oraz okazy geologiczne i paleobotaniczne¹¹. W zbiorach znajduje się ponad 4000 planów, map, rysunków technicznych, z których większość powstała dla Ober Bergamt Breslau (Wyższego Urzędu Górniczego we Wrocławiu). Muzeum przybliża, obok metod wydobywania węgla w różnych epokach, tradycje, wierzenia oraz zainteresowania i rozrywki górników.

Kopalnia „Guido” została założona w 1855 roku przez hrabiego Guido Henckel von Donnersmarcka. Rok później rozpoczęła wydobywanie węgla na głębokości 80 m, w szybie „Coccordia”, który w 1870 roku przemianowano na „Guido”.

⁸ <http://www.kopalniasrebra.pl/> (dostęp: 8.03.2014).

⁹ Rodzaj pompy odwadniającej.

¹⁰ Barda górnicze czyli ozdobne topory górnicze.

¹¹ *Szlak Zabytków Techniki. Przewodnik po Szlaku Zabytków Województwa Śląskiego*. Katowice 2012, s. 126–129; J. JURKIEWICZ: *Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrze* (ulotka reklamowa). [b.r. i m.w.].

Na początku funkcjonowania kopalnia borykała się z poważnymi problemami natury technicznej, będącymi skutkiem występowania wód podskórnych. Celem dofinansowania kopalni hrabia Donnersmarck zawarł spółkę z *Oberschlesische Eisenbahn Gesellschaft* (Górnośląskim Towarzystwem Kolejowym). Wydrążono drugi szyb „Eisenbahn” („Kolejowy”). W roku 1885 wydobyto 313 tys. ton węgla. Pomimo tego kopalnia była mało rentowna, dlatego w 1887 roku Guido Henckel von Donnersmarck sprzedał ją pruskiemu Skarbowi Państwa. Włączono ją, jako pole południowe, do państwowej kopalni „Królowa Luiza”. W 1904 doszło do podziemnego połączenia jej z kopalnią „Delbrück”¹², a 8 lat później nastąpiło formalne włączenie do tej kopalni. Stan taki utrzymał się do 1922 roku, kiedy to kopalnię „Delbrück” przecięła granica państwowa polsko-niemiecka. „Guido” pozostała po stronie niemieckiej, stając się częścią państwowego koncernu „Preussag”. W związku z wyeksploatowaniem złóż w 1928 roku szyb „Guido” został unieruchomiony, a „Eisenbahn” stał się szybem zjazdowym dla górników oraz materiałów. Na poziomie 170 m zainstalowano urządzenia odwadniające kopalnię: „Delbrück” i „Guido”, a później „Bielszowice”. Po przejęciu przez Polskę w 1945 roku stała się nieczynnym rejonem kopalni „Makoszowy”. W 1967 roku przekształcono ją w kopalnię doświadczalną „M-300”, na obszarze której testowano w warunkach naturalnych nowe maszyny górnicze. W 1982 roku na jej terenie uruchomiono skansen górniczy. W latach 1996–2007 był on jednak wyłączony z ruchu turystycznego¹³.

Kopalnia „Guido” jest unikatem na skalę światową, dzięki świetnie zachowanemu wyrobisku węgla. Na jej terenie znajduje się najgłębiej położona czynna trasa turystyczna w kopalni węgla kamiennego. Ekspozycja składa się z części podziemnej: korytarzy na poziomach 170 m i 320 m oraz zespołu budynków na powierzchni wraz z wyposażeniem technicznym. Łączna długość wszystkich udostępnianych do zwiedzania podziemnych wyrobisk, pionowych jak i poziomych, kopalni wynosi prawie 3000 metrów. Kopalnia jest nie tylko obiektem techniki przemysłowej. W podziemnych wyrobiskach można zobaczyć warstwową budowę geologiczną skał z objawami tektoniki. Zjazd pod ziemię następuje szybem „Kolejowym”. Na poziomie 170, otwartym dla turystów w połowie czerwca 2007 roku, eksponuje się metody wydobywania węgla oraz uwarunkowania pracy pod ziemią na przełomie XIX/XX wieku. Uzupełnieniem jest historia górnictwa węglowego na terenie Śląska. Na tym poziomie znajdują się trzy oryginalne, podziemne stajnie, w których trzymane były konie, wykorzystywane dawniej do pracy w kopalni oraz kaplica, w której odbywają się nabożeństwa podczas ważnych świąt kościelnych oraz górniczych. Dodatkową atrakcją sta-

¹² Obecnie kopalnia „Makoszowy”.

¹³ K. BARSZCZEWSKA, Z. SROKOSZ: *Skansen Górniczy „GUIDO” – perspektywy i szanse funkcjonowania*. W: *Materiały Szkoły Eksploatacji Podziemnej 2002*. T. 2. Kraków 2002, s. 751–761; *Szlak Zabytków Techniki. Przewodnik po Szlaku Zabytków Województwa Śląskiego*. Katowice 2012, s. 138–141.

nowią efekty audio: rozmowy górników, trzeszczenie stropów, piski szczurów uzupełnione odpowiednio dobranym światłem. Zupełnie inny charakter ma poziom 320 otwarty 4 grudnia 2008 roku, na którym prezentuje się górnictwo od roku 1920 do końca XX wieku. Jest on podzielny na dwie części. W pierwszej znajdują się wyrobiska w niezmienionej formie od momentu przerwania eksploatacji. Ma się wrażenie jakby górnicy na chwilę przerwali pracę i za moment wprawią w ruch urządzenia górnicze. Prezentowany kombajn górniczy jest na chwilę uruchamiany przez przewodnika. W drugiej części komory zostały zaadaptowane na restaurację oraz działalność usługowo-rozrywkową. Odbywają się tutaj inscenizacje teatralne¹⁴, koncerty¹⁵, spotkania oraz wyświetla się zdjęcia z życia współczesnej kopalni czy też odtwarza rozmowy z akcji ratunkowej. Turystów po kopalni „Guido” oprowadzają dobrze przygotowani przewodnicy. Zwiedzający są wyposażeni w hełm i lampę górniczą oraz prawdziwy górniczy pochłaniacz. Na dół zjeżdżają prawdziwą windą górniczą¹⁶.

Skansen Górniczy „Kopalnia Luiza” znajduje się w miejscu dawnej kopalni o tej samej nazwie. Jest ona jedną z najstarszych i niegdyś największych kopalń węgla kamiennego w Europie. Początki kopalni sięgają 1791 roku, kiedy to zaczęto w tym rejonie eksploatować węgiel metodą odkrywkową, a później szybami drażzonymi do głębokości 30 metrów, z przeznaczeniem dla huty w Strzybnicy. Napędzano nim maszynę parową oraz opalano piece hutnicze. Od początku była własnością państwa pruskiego. Na cześć żony króla pruskiego Fryderyka Wilhelma III Luizy Augusty Wilhelminy Amalii von Mecklemburg-Strelitz nazywano ją „*Königin Luise Grube*”. W pierwszym roku wydobyto zaledwie 120 ton węgla. Po pięciu latach wydobyte wzrosło do 3800 t. W 1796 roku zamontowano w kopalni pompę odwadniającą. Jednakże ze względu na wysokie koszty jej eksploatacji zdecydowano się na budowę kanału odwadniającego – „Główną Kluczową Sztolnię Dziedziczną”. Budowano ją w latach 1799–1863. Połączyła ona kopalnię „Król” w Królewskiej Hucie z kopalnią „Luiza” w Zabrze¹⁷. Służyła do transportu węgla z kopalń do Gliwic, a stamtąd w głąb Prus. W związku z wydobyciem się wyżej położonych złóż w latach 20. XIX wieku zaczęto schodzić coraz niżej. Drażono nowe coraz głębsze szyby, m.in. w 1868 roku oddano do użytku głęboki na 200 m szyb „Carnall”. Rozbudowa kopalni i wzrost wydobywania nastąpił w drugiej połowie lat 40. XIX wieku w związku z budową linii kolejowej Berlin-Mysłowice oraz budową hut żelaza i koksowni na terenie Zabrza. Zakład był jednym z najnowocześniejszych na terenie państwa pruskiego, a później niemieckiego. Bardzo szybko zastosowano w nim tubingi oraz zamrażanie

¹⁴ Teatr na Poziomie.

¹⁵ Muzyka na Poziomie.

¹⁶ *Kopalnia „Guido” w Zabrzu. Fragment górnośląskiego górnictwa węglowego.* Red. E. PIĄTEK. Zabrze 2013, s. 170.

¹⁷ Połączyła ona kopalnię „Król” w Królewskiej Hucie z kopalnią „Luiza” w Zabrzu, a następnie biegła do Kanału Gliwickiego.

górotworu przy drążeniu szybów, czy też elektryczne wiertarki, mechaniczne wrębiarki i skipy o pojemności 5 ton. W 1898 roku wydobyto 330 tys. ton węgla. Kopalnia zatrudniała w 1913 roku 6932 osoby. W 1926 roku weszła w skład państwowego koncernu „Preussag”. W 1929 roku podzielono ją na dwie części: Królowa Luiza – „Ostfeld” i Królowa Luiza – „Westfeld”. Po II wojnie światowej kopalnia została przejęta przez państwo polskie, jednocześnie zmieniono nazwy kopalń na: Zabrze Wschód i Zabrze Zachód. W 1956 roku zakłady zostały połączone wraz z innymi lokalnymi kopalniami, do których jeszcze w połowie lat 70. przyłączono kopalnię „Bielszowice”. Całość otrzymała nazwę „Zabrze”. W 1973 roku zakończono wydobywanie na polu Zabrze – Zachód. 20 lat później zostało ono wpisane do rejestru zabytków i utworzono w ramach Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrzu jako Skansen Górnictwa Węglowego „Królowa Luiza”¹⁸.

Skansen Górniczy „Królowa Luiza” składa się z dwóch części: pierwsza obejmuje wyrobiska dawnej kopalni „Königin Luise Grube” oraz chodniki i komory dawnej kopalni „Zabrze”, druga obiekty naziemne. Na szczególną uwagę zasługuje układ przestrzenny kopalni z drugiej połowy XIX wieku wraz z częścią zabudowy i wyposażenia. Wyrobiska i korytarze sztolni znajdują się w pobliżu nieistniejącego współcześnie szybu „Wilhelmina”. Oddają wygląd i klimat dawnej kopalni węgla. Sztolnia z podziemnymi korytarzami schodzi na głębokość 35 m i ciągnie się 1560 m. Znajdują się tam czynne urządzenia do urobku węgla: kombajn jednobębnowy z lat 50. XX wieku oraz współczesny kombajn chodnikowy, ścianowy i strug. Ponadto można obejrzeć czynną magistralę odstawiania urobku, czyli urządzenia, dzięki którym węgiel transportowany jest od ściany do wozów oraz 50-metrową kolejkę podziemną. Można prześledzić rozwój techniki urabiania węgla na przykładzie filara zabierkowego, ściany wrębiarkowej z obudową cierną, ściany kombajnowej z obudową hydrauliczną oraz dwóch ścian zmechanizowanych¹⁹.

Obiekty naziemne pochodzą z drugiej połowy XIX wieku. Są to m.in.: budynek maszynowni szybu „Prinz Schönaich”, nadszybie byłego szybu „Carnall”, rozdzielnia i kompresorownia, zmiękczalnia wody, akumulatorownia, warsztat elektryczny, łaźnia łańcuskowa, skraplarnia powietrza, budynek magazynu, budynek cechowni. Spośród zabytków na szczególną uwagę zasługuje wyciągowa maszyna parowa z 1915 roku firmy Prinz Rudolf z Dülmen o mocy 2 tys. KM, która obsługiwała szyb o głębokości 503 m oraz wentylator systemu Guibald z 1908 roku. W nadszymbiu można zobaczyć warsztat szybowy oraz oddziałową stację ratownictwa. Ekspozuje się tam ponadto urządzenia łączności sygnalizacyjnej oraz urządzenia szybowe. Wieża szybowa wznosi się na wysokość 25 m.

¹⁸ Szerzej patrz: J. JAROS: *Dwa wieki Kopalni Węgla Kamiennego „Zabrze-Bielszowice”*. Zabrze 1991; *Szlak Zabytków Techniki...*, s. 130–133.

¹⁹ Szerzej zob. T. BUGAJ, J.G. JURKIEWICZ: *Skansen Górniczy „Królowa Luiza” i Główna Kluczowa Sztolnia Dziedziczna. „Budownictwo Górnicze i Tunelowe”* 2006, nr 1.

Na terenie skansenu funkcjonuje również muzeum pojazdów zabytkowych. Przed sztolnią znajduje się ścieżka edukacyjna z ośmioma górniczymi kamieniami granicznymi i zabytkowymi maszynami górniczymi²⁰.

Szczególną atrakcją stanowi uruchomienie wspomnianej wyciągowej maszyny parowej oraz pokaz pracy struga kombajnu ścianowego i chodnikowego. Obecnie prowadzona jest rewitalizacja budynku łaźni łańcuskowej, w którym znajdują się: punkt obsługi turysty, restauracja z zapleczem gastronomicznym i socjalnym oraz sale ekspozycyjno-wystawiennicze.

Szyb „Maciej” jest pozostałością po dawnej kopalni „Concordia” w Maciejowie – dzielnicy Zabrze. Początki kopalni sięgają 1928 roku, kiedy to nadanie pola górniczego przyszłej kopalni uzyskał Karl Lazarus Henckel von Donnersmarck. Kopalnię uruchomiono jednak dopiero w 1841 roku. Wydobycie odbywało się przy pomocy szybów „Karl” i „Julia”, a nieco później „Concordia”. Dziesięć lat później przyłączono do niej pole górnicze „Michael”. W 1873 hrabia Gwidon Donnersmarck sprzedał kopalnię spółce Donnersmarckhütte A.G. W roku 1902 na szybie „Concordia” zainstalowano pierwszą na Górnym Śląsku elektryczną maszynę wyciągową skonstruowaną przez inż. Inglera, wyprodukowaną w hucie „Zabrze”. W 1926 roku kopalnia została przejęta przez spółkę Oberhütten, a siedem lat później wydzierżawiono ją gwarectwu Castellengo-Abwehr. W 1945 roku przeszła w ręce polskiego Skarbu Państwa. Pod koniec lat 50. została połączona z kopalnią „Ludwik”, jednocześnie zmieniono nazwę kopalni na „Ludwik-Concordia”. Jako ostatni powstał szyb „West Schacht”, który później zmieniono na „Maciej”. Nazwa szybu „Maciej” pochodzi od właściciela zabrzańskich dóbr Macieja Wilczka. Został zbudowany w pierwszej połowie XX wieku²¹.

Wraz z wyczerpaniem się złóż węgla kamiennego na terenie eksploatacji kopalni w 1993 roku przedsiębiorstwo górnicze DEMEX Sp. z o.o. przekształciło szyb w studnię głębinową, a budowie naziemne kopalni oraz urządzenia i wyposażenie udostępniło do zwiedzania. Dla zwiedzających udostępniono m.in.: budynek maszynowni z czynną elektryczną dwubębnową maszyną wyciągową firmy Siemens-Schuckertwerke, budynek nadszybia z wejściem na wieżę wyciągową oraz szyb z głębinowym ujęciem wody pitnej, budynek rozdzielni. W pomieszczeniach pokopalnianych oraz na terenie wokół szybu ekspozuje się oryginalne maszyny kopalniane²².

Główna Kluczowa Sztolnia Dziedziczna (Hauptschlüssel-Erbstollen) została zbudowana w latach 1799–1863. Była jedną z najdłuższych sztolni górniczych

²⁰ 15 lat Skansenu Górniczego Królowa Luiza. Red. J. JURKIEWICZ. Zabrze 2008, s. 13.

²¹ Szlak Zabytków Techniki. Przewodnik po Szlaku Zabytków Województwa Śląskiego. Katowice 2012, s. 134–137; http://zabytkotechniki.pl/pl/objekty/o/dziedzictwo/369/Szyb_Maciej_ (dostęp: 9.03.2014).

²² D. ŻABICKA-BARECKA, Z. BARECKI: Rewitalizacja zespołów zabudowań kopalni „Ludwik-Concordia” w Zabrzu, 1933–2013. W: *Wiadomości Konserwatorskie Województwa Śląskiego. Zabytki przemysłu i techniki*. Katowice 2013, nr 5, s. 23–34.

w Europie, a jednocześnie najdłuższą budowlą hydrotechniczną w europejskim górnictwie węglowym. Wzorowana była na istniejących rozwiązaniach w kopalniach angielskich i węgierskich. Przyczyną rozpoczęcia tej inwestycji były wysokie koszty odwadniania pruskich kopalń „Królowa Luiza” i „Król”. W zamierzeniu miała nie tylko odprowadzać wodę, ale również być drogą transportu węgla. Inicjatorami budowy i projektantami byli Fryderyk Wilhelm von Reden oraz John Baildon²³. Początek sztolni znajdował się na terenie kopalni „Königs Grube”, („Król”) w Królewskiej Hucie nieopodal szybu „Krug”, a wylot w Zabrzcu w dolinie rzeki Bytomki na wysokości 231,4 m n.p.m., poprzez którą łączyła się z Kanałem Kłodnickim. Spadek kanału wynosił 12,35 metra, czyli 0,87 m na kilometr. Jej szerokość wynosiła 1,6–3,8 m, a wysokość ok. 2,5 m, średnia głębokość 38 m pod poziomem gruntu ciągnęła się na długości 14,25 km²⁴. Drażono ją ręcznie za pomocą przeciwprzodków prowadzonych z 22 tzw. świetlików oraz z kilku szybów znajdujących się na terenie kopalni „Król”. Kuto ją w skale, a na pozostałych odcinkach wzmocniono murowaną obudową z kamienia lub cegły. Świetliki spełniały następnie funkcje wentylacyjne. Na jej terenie znajdowało się pięć mijanek oraz trzy porty²⁵. Jednorazowo w 3–4 łodziach przewożono do 16 ton węgla. Urobek transportowano łodziami do Kanału Kłodnickiego, gdzie przeładowywano go na większe łodzie. Kolejny przeładunek następował na barki na terenie huty w Gliwicach, które z kolei spławiano Odrą w głąb państwa pruskiego. Wraz z wyczerpaniem się pokładów węgla położonych poniżej poziomu sztolni oraz rozwojem transportu szynowego i drogowego przestano nią transportować urobek. Tym samym stała się tylko kanałem odwadniającym, do którego pompowano wodę z niższych poziomów. Podziemnymi chodnikami odprowadzano do niej również wody dołowe z kopalń prywatnych. W drugiej połowie XIX wieku wraz z rozwojem nowoczesnych urządzeń odwadniających kolejne kopalnie rezygnowały z odprowadzania do niej wody. Najdłużej, bo do okresu międzywojennego, korzystała z niej kopalnia „Królowa Luiza”. W połowie XX wieku zasypano odcinek kanału pomiędzy hutą w Gliwicach a kopalnią w Zabrzcu oraz rozebrano ozdobny wylot sztolni na terenie Zabrza²⁶.

Trasa turystyczna będzie obejmowała 2,5-kilometrową część Głównej Kluczowej Sztolni Dziedzicznej. Zwiedzanie rozpocznie się od zjazdu na poziom sztolni szybem „Carnall”. Po zjechaniu na poziom sztolni, turyści przepląną łódkami 550-metrowy odcinek. Po drodze będą słyszeć uderzenia kilofa oraz

²³ T. BUGAJ, J.G. JURGIWICZ: *Główna Kluczowa Sztolnia Dziedziczna – unikatowa dziewiętnastowieczna budowla podziemna i główny element kompleksu podziemnych tras turystycznych tworzonego w ramach projektu pn. Europejski Ośrodek Kultury Technicznej i Turystyki Przemysłowej*. W: *Wiadomości konserwatorskie...*, s. 10.

²⁴ Ibidem, s. 10–11.

²⁵ Ibidem, s. 14.

²⁶ Ibidem, s. 15.

odgłosy pracujących maszyn dobiegające z kopalni. Odwiedzą podziemny port załadunkowy, gdzie węgiel ładowano na łodzie transportowe za pomocą drewnianego żurawia. Trasa turystyczna prawdopodobnie zostanie uruchomiona w pierwszym kwartale 2015²⁷.

Galeria Szyb „Wilson” w Katowicach Janowie znajduje się w zrewitalizowanych budynkach cechowni i łaźni dawnych szybów „Richthofen” i „Hulda” („Wilson”) kopalni „Giesche”²⁸. Początki eksploatacji węgla w jego rejonie sięgają 1826 roku, kiedy to rozpoczęło się wydobywanie na polu górniczym „Morgenroth”²⁹. Kopalnia należała do ostatniego ordynata myślowickiego Aleksandra Mieroszewskiego i sztychmistrza Daniela Henryka Dalibora. W latach 1833–1835 udział w kopalni wykupiła firma Bergerksengesellschaft Georg von Giesches Erben. Odrębna kopalnia „Morgenroth” funkcjonowała niemal do końca 1883 roku, kiedy po połączeniu z kopalniami „Abendroth”, „Agnes Amanda”, „Edwin”, „Elfriede”, „Guter Albert”, „Auguste”, „Teichmannshoffnung”, „Vitus”, „Wildsteinssegen”, i „Giesche” stała się częścią składową nowej kopalni „Giesche”, należącej do spółki Bergerksengesellschaft Georg von Giesches Erben. Zachowany szyb „Wilson” pochodzi z 1918 roku. Został zaprojektowany przez architektów Emila i Georga Zillmannów z Charlottenburga³⁰. Szyb został wybudowany nieopodal osiedla Nikiszowiec. Po przejściu przez Polskę części Górnego Śląska kopalnia stała się częścią Giesche Spółka Akcyjna. Od 1926 roku rozpoczął się proces wyprzedazy spółki firmie Silesian-American Corporation, która stała się m.in. właścicielem kopalni. W 1941 roku kopalnię przejęła spółka „Giesche Aktiengesellschaft, Kattowitz”³¹. W 1945 roku kopalnia „Giesche” została znacjonalizowana i przejęta przez Skarb Państwa polskiego. Przez przeszło rok nosiła nazwę „Janów”. W październiku 1946 nadano jej imię działacza komunistycznego, wcześniej górnika kopalni „Giesche” Józefa Wieczorka. Na obszarze dawnej kopalni „Morgenroth” eksploatację węgla zakończono w 1964 roku, a w roku 1997 w rejonie szybu „Wilson”³².

Galeria została otwarta w 2001 roku. Posiada największą powierzchnię wystawienniczą spośród tego typu prywatnych obiektów w Polsce, niemal 2500 m². Składa się z trzech sal. Odbywają się w niej wystawy sztuki, koncerty, warsztaty artystyczne, konferencje, wystawiane są spektakle teatralne, projekcje filmów oraz happeningi.

Wieża Wyciągowa Szybu „Prezydent” wraz z kompleksem zabudowań „Szttygarka” w Chorzowie. Szyb „Prezydent” jest pozostałością po jednej z najstarszych i najdłużej funkcjonujących kopalni na terenie Górnego Śląska:

²⁷ Ibidem, s. 17.

²⁸ Obecnie kopalnia „Wieczorek”

²⁹ „Morgenroth”, czyli „Jutrzenka”.

³⁰ J. TOPIŁSKA: *Katowice Nikiszowiec. Miejsce, ludzie, historia*. Katowice 2007, s. 115.

³¹ Od 1942 roku Gieschebetriebe Gm.b.H., Kattowitz”.

³² *Szlak Zabytków Techniki...*, s. 66–69.

kopalni „Król” powstałej w 1791 roku z inicjatywy Friedricha Wilhelma von Reden. Pierwotnie nosiła nazwę „Karl von Hessen”. W 1800 roku przemianowano ją na „Königs Grube” (Kopalnia „Król”). Była kopalnią fiskalną, czyli należała do państwa pruskiego. Po zbudowaniu Głównej Kluczowej Sztolni Dziedzicznej kopalnia odprowadzała do niej wody podziemne. Kopalnia stopniowo się rozrastała, wydzielano nowe pola: zachodnie w 1860 roku, wschodnie w roku 1864, południowe w 1869 roku i północne w roku 1898 roku. W roku 1873 roczne wydobycie kopalni „Król” przekroczyło milion ton węgla. W 1922 roku wydzierżawiona została spółce polsko-francuskiej „Skarboferm”, w konsekwencji czego m.in. zmieniono nazwy pól: pole Wschodnie – Król–Święty Jacek, pole Zachodnie – Święta Barbara, pole Południowe – Król Piast, a Północne – Wyzwolenie. W 1937 roku kopalnia „Król” została podzielona na dwie kopalnie: „Prezydent Mościcki” i „Barbara–Wyzwolenie”³³. W 1970 roku kopalnię „Prezydent” włączono jako rejon do kopalni „Polska” w Świętochłowicach. Ostatecznie wydobycie węgla na obszarze byłej kopalni „Prezydent” zakończono w 1995 roku.

Budowę szybu „Prezydent” sfinansowała polsko-niemiecka spółka „Skarboferm”. Pierwotnie nosił nazwę „Wielki Jacek”. W 1937 roku wraz z podziałem kopalni wszedł on w skład kopalni „Prezydent Mościcki”. Jednocześnie zmieniono jego nazwę na „Prezydent”, co było niejako ukłonem w stronę ówczesnego prezydenta Polski Ignacego Mościckiego³⁴.

Wieża wyciągowa jest częścią nadszybia. Pochodzi z 1933 roku. Jej projektantem był Ryszard Heileman z Katowic. Przy jej konstruowaniu wykorzystano francuskie wzory technologiczne. Jest to typ wieży zastrzałowy, o wysokości 42 m. Wykonano ją z żelbetu, co w tamtych czasach było nowatorskie. Posiada dwa równoległe koła linowe o średnicy 5,5 m. Obok wieży znajdowały się budynki sortowni i maszyny wyciągowej. Skip miał pojemność 10 ton. Wydajność szybu wynosiła ponad 500 ton urobku wydobytego na powierzchnię³⁵.

Obok szybu „Prezydent” zachował się cały szereg zabudowań kopalnianych: historyczna brama wjazdowa, budynek zakładowej straży pożarnej, budynek mieszkalny sztygarów, kasyno, skraplarnia powietrza. Obiekty te współcześnie noszą nazwę „Sztygarka”. W kompleksie „Sztygarki” umieszczono m.in.: restaurację, pensjonat, ośrodek odnowy biologicznej, galerię „Straż Pożarna” oraz kawiarnię. Przy „Sztygarcie” funkcjonuje Stowarzyszenie Sztyg.art, które obok opieki nad wieżą organizuje przedsięwzięcia artystyczno-kulturalne: „Chorzow-

³³ Szerzej zob. J. JAROS: *Historia kopalni Król w Chorzowie (1791–1945)*. Katowice 1962; IDEM: *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*. Katowice 1984.

³⁴ <http://www.sztygarka.pl/kultura/szlak-zabytkow/item/458-wieza-szybu-prezydent.html> (dostęp: 10.03.2014).

³⁵ A. SZEWCZYK: *Nadszybowe wieże wyciągowe kopalń Górnego Śląska i Zagłębia. Stan zachowania*. W: *Wiadomości Konserwatorskie Województwa Śląskiego...*, s. 161–174. Zostały rozebrane w 1996 roku.

ski Teatr Ogrodowy”, koncerty jazzowe, wieczory bluesowe, Industriadę oraz inne imprezy cykliczne. W pobliżu szybu „Prezydent” i kompleksu „Szttygarka” znajdują się: skansen wsi śląskiej, zabytkowy drewniany kościół św. Wawrzyńca, schron dowodzenia Obszaru Warownego Śląsk oraz Park Redena na Górze Wyzwolenia.

Na zagospodarowanie i udostępnienie publiczności oczekują budynki: łaźni, maszynowni szybu „Erbreich II” („Wojciech”), maszynowni szybu „Erbreich I” („Wojciech”), budynek biurowy z łaźniami dla urzędników, dawnego magazynu³⁶.

Park Tradycji Górnictwa i Hutnictwa przy dawnej kopalni „Michał” w Siemianowicach Śląskich jest obiektem przemysłowym zaadaptowanym na rzecz kultury. Znajduje się w dzielnicy Michałkowice. Umiejscowiony jest w maszynowni i szybie wyciągowym kopalni „Michał”. Początki wydobywania węgla w tym rejonie sięgają drugiej połowy XIX wieku. W 1856 roku ówczesni właściciele Michałkowic – rodzina Rheinbabenów – uzyskali nadanie górnicze. W roku 1881 zaczęto wznosić szyby kopalni, m.in. „Max”, a dwa lata później zaczęto wydobywać węgiel. W 1892 roku kopalnia wraz z dobrami michałowickimi została kupiona przez księcia Hugona Hohenlohe-Oehringena. Nowi właściciele zmodernizowali zakład, budowano kolejne szyby, m.in. w roku 1902 oddano do użytku trzeci szyb „Christian Kraft”. W 1937 roku szyb ten przemianowano na „Krystyn”. W 1905 roku kopalnia posiadała pięć szybów: „Zachodni”, „Wschodni”, „Północny I”, „Północny II” oraz „Krystyn”. Kopalnią zarządzała Spółka Akcyjna Zakłady Hohenlohego. W 1936 roku kopalnia otrzymała nazwę „Michał”. W 1945 roku kopalnia została znacjonalizowana, przechodząc jednocześnie w ręce polskiego Skarbu Państwa. W roku 1975 kopalnię „Michał” włączono do kopalni „Siemianowice”. W tym samym roku wieża wyciągowa szybu „Krystyn” została zastąpiona nową. W 1989 roku, ze względu na kończące się zasoby węgla i zły stan techniczny zakładu, podjęto decyzję o likwidacji kopalni. Ostatecznie kopalnia została zamknięta w 1994 roku³⁷.

Od tego momentu budynki pokopalniane zaczęły niszczeć. Dopiero w 2008 roku władze miasta Siemianowice zdecydowały się przeznaczyć część budynków pokopalnianych, m.in. maszynownię wraz z wieżą wyciągową szybu „Krystyn”, na cele kulturalno-rozrywkowe. Utworzono Park Tradycji Górnictwa i Hutnictwa, który został oficjalnie otwarty w 2012 roku. W podziemiach oprócz baru i restauracji udostępniono imitację chodnika górniczego, w którym wirtualny górnik prezentuje historię Śląska i Siemianowic. Z ciekawszych eksponatów można wymienić parową maszynę wyciągową z 1905 roku czy też ekspozycję lamp karbidowych i mundurów górniczych, paradnych bard górni-

³⁶ *Szlak Zabytków Techniki...*, s. 22–25.

³⁷ J. JAROS: *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*. Katowice 1984.

czych, górniczych aparatów tlenowych i telefonów. Ponadto zbudowano replikę pieca hutniczego. W infokiosku można obejrzeć filmy dotyczące historii kopalni, rozwiązać quiz czy też wysłać maila. W części użytkowej znajduje się sala widowiskowa³⁸.

Kopalnia „Ignacy” w Rybniku znajduje się w dzielnicy Niewiadom. Kopalnia powstała w 1792 roku z inicjatywy pruskiego ministra prowincji śląskiej Karla Georga von Hoyma, na cześć którego nadano jej nazwę. Pierwotnie była jednak nazywana „Biertułtowską”, gdyż leżała wtedy na terenie wsi Biertułtowy. Na początku była kopalnią podlegającą, poprzez Urząd Górniczo-Hutniczy w Rybniku, zarządowi Kamery Wojenno-Dominalnej we Wrocławiu, a od roku 1810 Ober Bergamt Breslau (Wyższemu Urzędowi Górniczemu we Wrocławiu). Tym samym przeszła na własność pruskiego Skarbu Państwa. W 1830 roku radca Cuno z Raciborza założył kopalnię „Sylwester”. Cztery lata później kopalnia „Hoym” została sprzedana gwarkom z kopalni „Sylwester”, tym samym stała się kopalnią gwarecką zarządzaną przez sztygara. Na początku lat 70. XIX wieku, po połączeniu z kopalnią „Laura”, zmieniono jej nazwę na „Hoym-Laura”. W roku 1890 większość udziałów kopalni nabył książę Hugon zu Hohenlohe-Oehringen. W roku 1914 przejęło ją „Czernickie Towarzystwo Węglowe”, w konsekwencji działała razem z kopalnią „Carolus”. W roku 1936 nastąpiła kolejna zmiana nazwy na „Ignacy” na cześć ówczesnego prezydenta Polski Ignacego Mościckiego. W okresie okupacji przejął ją koncern Hermann Göring. W roku 1945 została znacjonalizowana i przeszła na własność polskiego Skarbu Państwa. W 1968 roku została włączona do kopalni „Rydułtowy”. Funkcjonowała odtąd jako „Rydułtowy Ruch II”. W związku z wyczerpaniem się złóż węgla wydobyć w rejonie dawnej kopalni „Ignacy” zakończyło się w 1973 roku³⁹.

Do zwiedzania została udostępniona w 1999 roku. Najbardziej wartościowymi eksponatami skansenu górniczego są maszyny parowe: z 1900 roku obsługująca szyb „Oppburg” („Głowacki”) oraz z 1920 roku pracująca kiedyś na szybie „Grundmann” („Kościuszko”). W budynku administracyjnym można zobaczyć wystawę poświęconą górnictwu. Na terenie kopalni znajduje się wieża ciśnień z 1888 roku o wysokości 46 m, która jest doskonałym punktem widokowym. Na poziomach 400 oraz 600 m znajduje się podziemna trasa turystyczna, która obecnie nie jest dostępna dla turystów.

Kopalnia Ćwiczebna Muzeum Miejskiego „Sztygarka” w Dąbrowie Górniczej. Kopalnia ćwiczebna powstała w latach 1927–1929, jako część szkoleniowa Państwowej Szkoły Górniczej i Hutniczej im. Stanisława Staszica. Umieszczono ją w południowo-wschodniej części pola górniczego kopalni

³⁸ M. DERUS: *Z dziejów przemysłu Siemianowic Śląskich*. Siemianowice Śląskie 2012, s. 33.

³⁹ J. JAROS: *Słownik historyczny kopalń węgla...*, s. 54; *Szlak Zabytków Techniki...*, s. 101–105; <http://ignacy.miastorybnik.pl/> (dostęp: 10.03.2014).

„Paryż”. Wykonane w celach szkoleniowych wyrobiska miały charakter sztolni o długości ok. 250 m. W latach 1958–1966 ilość wyrobisk zwiększono. Do 1994 roku odbywały się w nich zajęcia z mechaniki górniczej, geologii i miernictwa podziemnego, wentylacji. Po zaprzestaniu zajęć na ich terenie, obiekt zaczął podupadać. Korytarze zostały zalane wodą.

Ratunkiem dla obiektu stało się przejecie go przez Muzeum Miejskie „Sztygarka”. Przygotowano podziemną trasę turystyczną, którą udostępniono zwiedzającym w 2010 roku. Zachowane zabytkowe wyrobiska mają długość 800 m. Znajdują się one na trzech poziomach połączonych pochylniami. Na najniższym umiejscowiona została ściana węglowa. Znajdują się w nich maszyny i urządzenia górnicze z drugiej połowy XX wieku. W kopalni zlokalizowane były stanowiska szkoleniowe z zakresu: zabezpieczenia wyrobisk górniczych, mechaniki i elektryki. Ekspozowane są: agregaty, drzewiarki, kołowrót, kombajn węglowy, ładowara, różne rodzaje podajników, wozy dostawcze, wagoniki kolejki podziemnej. Nadal czynna jest pompa odwadniająca oraz wentylatory. W kopalni znajduje się ponadto kaplica patronki górników św. Barbary⁴⁰. W kopalni panuje temperatura 11°C. Zwiedzający otrzymują hełmy, oświetlenie oraz kurtki ochronne. Przy Muzeum Miejskim „Sztygarka” w Dąbrowie Górniczej znajduje się ponadto Park Militarno-Historyczny „Reduta”⁴¹.

Galeria Sztuki Współczesnej „Elektrownia” w Czeladzi mieści się w budynkach dawnej kopalni „Saturn”, której początki sięgają 1872 roku, kiedy to adwokat warszawski Ludwik Kozłowski, właściciel dawnego folwarku plebańskiego rozpoczął poszukiwania na nim węgla. Po dwóch latach sprzedał jednak swój majątek księciu Hugonowi Hohenlohe-Oehringen, a ten sfinansował budowę kopalni. Eksploatację węgla rozpoczęto w 1887 roku. W 1899 roku kopalnia została sprzedana Towarzystwu Górniczo-Przemysłowemu „Saturn” założonemu przez łódzkich fabrykantów: Karola, Emila i Annę Scheiblerów, Alfreda Biedermanna, Juliana Heinzla, Juliana Kunitzera, Edwarda Herbsta oraz Stanisława Reichera z Sosnowca. Kopalnia miała zapewniać tani węgiel dla ich zakładów. Pierwszym dyrektorem towarzystwa „Saturn” był inż. Hieronim Kondratowicz. Nowi właściciele zmodernizowali zakład i zwiększyli jego wydajność. W rękach towarzystwa kopalnia pozostawała do nacjonalizacji i przejęcia przez polski Skarb Państwa po II wojnie światowej. W 1950 roku zmieniono jej nazwę na „Czerwona Gwardia”. W 1976 roku zostały do niej włączone kopalnie „Milowice” i „Czeladź”⁴². Od 1990 roku zakład wydobywczy ponownie nosił nazwę

⁴⁰ http://zabytkitechniki.pl/pl/obiekty/o/dziedzictwo/693/Kopalnia_Cwiczebna_Muzeum_Miejskiego_Sztygarka (dostęp: 10.03.2014).

⁴¹ *Katalog Zabytków techniki Przemysłowej Zagłębia Dąbrowskiego*. Dąbrowa Górnicza 2012, s. 3; http://zabytkitechniki.pl/pl/obiekty/o/dziedzictwo/693/Kopalnia_Cwiczebna_Muzeum_Miejskiego_Sztygarka (dostęp: 10.03.2014).

⁴² Od 1973 roku kopalnie „Czeladź” i „Milowice” były połączone jako kopalnia „Czeladź-Milowice”.

„Saturn”. Wydobycie węgla zakończono w 1996 roku. W roku 2004 postawiony został w stanie likwidacji⁴³.

Na terenie kopalni zachowały się stare budynki elektrowni kopalnianej, dwie wieże szybowe wraz z maszynowniami, maszyny wyciągowe obydwu szybów – parowy wyciąg szybowy z 1897 oraz elektryczna maszyna szybowa. Część z nich poddano rewitalizacji. W 2005 roku, w byłym budynku elektrowni, siedzibę otrzymała galeria sztuki współczesnej „Elektrownia”, a w dawnym budynku dyrekcji towarzystwa „Saturn”, centrum hotelowo-konferencyjne „Pałac Saturna”, w podziemiach którego wybudowano kompleks saunowo-basenowy „Termy Rzymskie”. W galerii nadal można zobaczyć zarówno maszyny parowe jak i pierwsze urządzenia elektryczne. Najcenniejszymi eksponatami są **parowy wyciąg szybowy z roku 1897**, który tłoczył pod ziemię powietrze oraz koło zamachowe z 1903 roku.

Kolonia robotnicza „Ficinus” w Rudzie Śląskiej Wirku jest przykładem niewielkiego osiedla robotniczego z drugiej połowy XIX wieku, przeznaczonego dla górniko-chłopów, którzy oprócz pracy na kopalni uprawiali niewielkie pola za budynkami. Wybudowana została w latach 1860–1867 dla pracowników założonej w 1802 roku kopalni „Gottessegen”⁴⁴. Fundatorami osiedla byli właściciele kopalni, rodzina Donnersmarcków. Kolonia jest jednym z najstarszych zachowanych zespołów budownictwa patronackiego na Górnym Śląsku. Składa się z 16 identycznych wolnostojących dwukondygnacyjnych domów z przeznaczeniem dla czterech rodzin. Każdy dom zbudowany został na planie prostokąta. Są one ustawione kalenicowo wzdłuż ulicy. Z tyłu domów znajdują się budynki gospodarcze. Mieszkania składały się z przedsionka, kuchni i pokoju. Ściany budynków wybudowane zostały z piaskowca, a otwory drzwiowe i okienne z cegły. Budulec pochodził z okolicznych kamieniołomów. Nazwa osiedla wywodzi się od nazwiska urzędnika odpowiedzialnego za wybudowanie koloni – Ficinusa⁴⁵. Przy wjeździe na kolonię znajduje się neogotycki kościół ewangelicki z roku 1902. Na skraju osiedla, od strony zachodniej znajduje się tzw. dom uchodźców zbudowany prawdopodobnie w 1923 roku dla przesiedleńców ze Śląska Niemieckiego. Pod koniec lat 90. XX wieku osiedle zostało poddane rewitalizacji. Obecnie w budynkach znajdują się lokale usługowo-handlowe.

Osiedle Giszowiec zostało zaprojektowane na początku XX wieku jako wiejskie osiedle robotnicze. Charakteryzuje się dużą ilością terenów zielonych,

⁴³ *Szlak Zabytków Techniki...*, s. 30–33, <http://www.polskaniezwykla.pl/web/place/2261, czeladz-kopalnia-saturn-galeria-w-starej-elektrowni.html> (dostęp: 13.03.2014).

⁴⁴ „Gottessegen”, czyli „Błogosławieństwo Boże”. Obecnie kopalnia „Pokój”.

⁴⁵ K. SEIDL: *Mieszkania robotnicze w górnośląskim przemyśle górniczym*. Katowice 1995, s. 70–80; M. KRAKOWIAK: *Zobacz, póki istnieją. Osiedla robotnicze na Górnym Śląsku*: www.gazeta.pl. (dostęp: 10.03.2014); http://zabytkitechniki.pl/pl/obiekty/o/dziedzictwo/419/Kolonia_Robotnicza_Ficinus (dostęp: 10.03.2014).

co stanowiło niejako zastosowanie koncepcji miasta-ogrodu. Przy wyborze takiej koncepcji w dużym stopniu uwzględniono wiejskie pochodzenie znacznej części górników. W czasach niemieckich, kiedy osiedle powstawało, nosiło nazwę Gieschewald. Nazwane zostało na cześć twórcy koncernu Georga Giesche. Z czasem nazwa uległa spolszczeniu na Giszowiec. Z kolei w latach 1979–1990 oficjalnie funkcjonowała nazwa „osiedle im. Stanisława Staszica”. Nazwa ta jednak nie przyjęła się wśród ludności, która z uporem używała starej – Giszowiec⁴⁶.

Osiedle zostało zbudowane przez koncern górniczo-hutniczy Bergerksgeellschaft Georg von Giesches Erben. Jego budowa była związana z rozpoczęciem eksploatacji nowych pokładów węgla na polu „Reserve” i wybudowaniem szybu „Carmer”. W 1907 roku powołano obszar dworski Giszowiec i rozpoczęto budowę osady. Projekt osiedla stworzyli, na polecenie dyrektora spółki Antona Uthemanna, architekci z Charlottenburga Georg i Emil Zillmannowie. W projekcie nawiązali do koncepcji miasta-ogrodu angielskiego urbanisty Ebeneзера Howarda. Osiedle zostało umieszczone na terenie zalesionym. Podstawowymi obiektami mieszkalnymi były dwurodzinne bliźniacze domki nawiązujące stylem do starych górnośląskich chałup chłopskich. Posiadały one schodzący w dół, głęboko załamany dach. Część mieszkalna została umieszczona tylko na parterze. Dodatkowym elementem była obora stanowiąca integralną część budynku. Przy każdym domku znajdował się ogród. Mieszkania składały się z 2–3 izb o łącznej powierzchni od 38–52 m². Brak było wody i kanalizacji⁴⁷. Domy urzędników były większe. Zlokalizowano je w oddaleniu od domków robotników. Składały się z 2–3 pokoi oraz kuchni i komórki. Posiadały bieżącą wodę i kanalizację. Ich powierzchnia użytkowa wynosiła 76–104 m². Osiedle zamieszkałe było przez ok. 600 rodzin robotniczych i 38 urzędniczych⁴⁸. Centrum osiedla stanowił rynek, wokół którego zgrupowano: budynek administracyjny, gospodę z kręgielnią i salą teatralną, muszlę koncertową, budynek nadleśnictwa, szkołę, sklepy, łaźnię, pralnię i magiel. W odrębnym budynku umieszczono stajnię dla koni, chlewy oraz pomieszczenie na wozy. Poza centrum usytuowana była m.in. willa dyrektora kopalni. Większość budynków została wzniesiona w stylu neomanierystycznym.

Osiedle stopniowo rozbudowywano. W okresie 1920–1940 w części nazwanej później „Neubau” postawiono bloki mieszkalne dla 200 rodzin. W 1926 roku zbudowano nową kolonię urzędniczą tzw. amerykańską, składającą się z 6 willi

⁴⁶ A. ZAJĄC-JĘDRYCZKA: *Spoleczność Giszowca – dzielnicy Katowic*. Katowice 2007, s. 14; M. SZEJNERT: *Czarny ogród*. Kraków 2007, s. 94.

⁴⁷ K. SEIDL: *Mieszkania robotnicze w górnośląskim przemyśle górniczym...*, s. 95; L. SZARANIEC: *Osady i osiedla Katowic*. Katowice 1983, s. 70. Wodę mieszkańcy czerpali z ulicznych hydrantów.

⁴⁸ A. ZAJĄC-JĘDRYCZKA: *Spoleczność Giszowca...*, s. 37. Na terenie osiedla mieszkali pracownicy kopalni „Giesche” oraz hut cynku i ołowiu w Szopienicach i Rożdżeniu.

urzędniczych typu angielskiego. Budynki usytuowano w lesie⁴⁹. W latach 70. istnienie osiedla było zagrożone. Ówczesne władze komunistyczne podjęły decyzję o likwidacji starej zabudowy. Zaczęto burzyć domki, a w ich miejsce stawiano wieżowce. Likwidacji uległo 2/3 starego osiedla. Wyburzenia przerwano dopiero dzięki decyzji konserwatora zabytków z lat 1978 i 1987⁵⁰.

Ze starej zabudowy pozostały zaledwie: 43 domy, rynek, szkoła, budynek administracyjny, budynek nadleśnictwa⁵¹, park centralny, gospoda, kompleks budynków usługowych – łaźnia, pralnia, magiel, zespół domów noclegowych, poczta, willa dyrektora, kolonia amerykańska oraz wieża ciśnień⁵². Zachowana część starej zabudowy nadal spełnia funkcje nadane jej przez architektów i pierwotnych budowniczych. W gospodzie umiejscowiono filię Miejskiego Domu Kultury. Znajdują się tam m.in. reprezentacyjna sala koncertowo-balowo-konferencyjna. W budynku dawnej kantyny i jadalni funkcjonuje restauracja. Willa dyrektora kopalni została przejęta przez Getin Bank. W budynku nadleśnictwa działa przedszkole.

Osiedle robotnicze Nikiszowiec znajduje się na terenie katowickiej dzielnicy Janów. Powstało w latach 1908–1919 jako osiedle dla górników kopalni „Giesche” na terenie ówczesnego obszaru dworskiego Gieschewald. Wybudował je koncern górniczo-hutniczy Bergerksengesellschaft Georg von Giesches Erben⁵³. Nazwa osiedla pochodzi od znajdującego się w pobliżu szybu „Nikischschacht”. Osiedle zaprojektowali architekci Emil i Georg Zillmannowie z Charlottenburga, projektanci pobliskiego Giszowca. Pierwszy wielorodzinny budynek mieszkalny został oddany do użytku w 1911 roku. Trzy lata później przy placu centralnym zaczęto wznosić zaprojektowany przez Zillmannów neobarokowy kościół katolicki św. Anny. Budowa osiedla została spowolniona przez I wojnę światową, spadło również wydobycie węgla na terenie kopalni „Giesche”, kiedy to znaczna część górników została powołana do armii niemieckiej i wysłana na front. W konsekwencji ostatni blok został oddany do użytku dopiero w 1919 roku. Nikiszowiec zamieszkiwało ok. 8000 osób. Kom-

⁴⁹ P. MATUSZEK, J. TOFILSKA, A. ZŁOTY: *Nikiszowiec, Giszowiec i inne osiedla Katowic*. Katowice 2008, s. 29. Kolonia urzędnicza amerykańska powstała w związku z przejęciem wszystkich akcji spółki Giesche S.A. przez Silesian-American Corporation. Do Giszowca przyjechało 9 rodzin amerykańskich rodzin urzędniczych.

⁵⁰ H. MERCIK: *Miejsce konfliktu czy wspólne dziedzictwo. O wybranych elementach przestrzeni Górnego Śląska*. W: *Śląsk miejsce spotkania*. Red. J. KUREK, K. MALISZEWSKI. Chorzów 2005, s. 53–55.

⁵¹ W dawnym budynku nadleśnictwa ulokowano później przedszkole.

⁵² J. ROLAK: *Uwiecznić pamięć po Gieschem. Historia walki o ochronę konserwatorską osiedla Giszowiec*. *Wiadomości Konserwatorskie Województwa Śląskiego. Architektura Drewniana*. Katowice 2011, nr 3, s. 228–234; B. REUFFURTH: *Giszowiec: nowa górnośląska wieś górnicza Spółki Górniczej Spadkobierców Georga von Giesch*. Katowice 2006, s. 26. Wieża ciśnień pochodzi z 1908 roku.

⁵³ J. TOFILSKA: *Katowice Nikiszowiec: miejsce, ludzie, historia*. Katowice 2007, s. 99–100.

pleks o powierzchni 200 000 m² tworzyło: 9 budynków mieszkalnych z 1000 mieszkań, park, budynek administracyjny, cechownia, łaźnia dla górników kopalni „Giesche”, kotłownia, dom noclegowy z 504 łózkami, szpital, gospoda, pralnia, placówka policji, sklepy, szkoła z mieszkaniami dla nauczycieli oraz kościół z plebanią. W jednym budynku mieszkalnym znajdowało się 165 mieszkań. Typowe mieszkanie miało powierzchnię ok. 63 m², a składało się z dwóch pokoi z kuchnią⁵⁴. Domy mieszkalne tworzą zamknięte pierścieniowo bloki. Każdy z nich został połączony z blokiem sąsiadującym zadaszonym mostkiem przerzuconym nad ulicą. Na dziedzińcach bloków zlokalizowane zostały pomieszczenia gospodarcze: chlewiki, komórki oraz piec do wypieku chleba. Również budynek administracyjny, cechownia i dom noclegowy tworzą pierścieniowy blok. Z kolei kościół, szkoła i szpital są obiektami wolnostojącymi. Kompleks ogniskuje się wokół centralnego placu, do którego przylegają bloki oraz kościół. Osiedle zostało wybudowane z surowej czerwonej cegły⁵⁵.

Osiedle Nikiszowiec stanowi unikatowy zespół mieszkalno-przemysłowy. Uzupełnia go zespół kopalnianych budynków powierzchniowych znajdujących się obecnie na terenie kopalni „Wieczorek”. Tworzą go: nadszybie z wieżą wyciągową szybu „Pułaski”⁵⁶, sortownia, maszynownia, kuźnia, warsztat mechaniczny, stolarnia, cechownia i łaźnia.

Współcześnie osiedle boryka się z wieloma problemami natury społecznej, objawiającymi się stosunkowo wysokim bezrobociem, alkoholizmem, przestępczością i niską aktywnością społeczną. Dość często dochodzi do aktów wandalizmu. W konsekwencji utarła się, nie do końca słuszna, opinia, że jest to dzielnica niebezpieczna. Niewątpliwie Nikiszowiec stanowi olbrzymią atrakcją turystyczną. Niestety na jego terenie praktycznie nie ma rozwiniętej infrastruktury. Rozwiązaniem byłoby przekształcenie go w loft. Na przeszkodzie stoją jednak stosunki własnościowe oraz przywiązanie znacznej części mieszkańców do tradycyjnego stylu życia. Z drugiej strony styl życia mieszkańców, jego koloryt, podnosi wartość obiektu jako atrakcji turystycznej. Ciekawą próbą zmiany wizerunku osiedla jest inicjatywa przekształcenia go w enklawę bohemy artystycznej zgodnie współżyjącej z dotychczasowymi mieszkańcami.

Muzeum Górnictwa Rud Żelaza w Częstochowie prezentuje wystawę stałą „Dzieje Górnictwa Rud Żelaza”. Zlokalizowana ona jest w podziemnych korytarzach wydrążonych w połowie lat 70. XX wieku na zboczach Jasnej Góry w Parku im. Stanisława Staszica na terenie Muzeum Częstochowskiego. Tradycja wydobywania rud żelaza w kopalniach koło Częstochowy sięgała XIV wieku. Wydobywano je m.in. w miejscu gdzie znajduje się muzeum. Głównym elementem uruchomionej w 1989 roku ekspozycji są wyrobiska kopalni żelaza w skali

⁵⁴ J. TOFILSKA: *Katowice Nikiszowiec: miejsce, ludzie, historia*. Katowice 2007, s. 8–9.

⁵⁵ K. SEIDL: *Mieszkania robotnicze w górnośląskim przemyśle górnictwym*. Katowice 1995.

⁵⁶ Dawniej szyb „Carmer”.

naturalnej. Stanowią je cztery korytarze o długości kilkudziesięciu metrów. Nadano im kształt kopalń rud działających w okolicach Częstochowy na początku drugiej połowy XX wieku. Odtworzone wyrobiska zostały wyposażone w sprzęt górniczy ze zlikwidowanej kopalni rudy żelaza „Szczekaczka” w Brzezinach Nowych koło Poczesnej. Inne eksponaty pochodzą z kopalń rud żelaza regionu częstochowskiego z: Rudnik, Wręczyca, Sabinowa, Grodziska, Dźbowa, Barbar. Prezentowane są: fragment ściany eksploatacyjnej, stanowiska pracy górników, chodniki w obudowie drewnianej i stalowej, komora pomp. Umieszczono tam sprzęt i wyposażenie kopalni: tabor górniczy, lokomotywy, ładowarki, fragment klatki szybowej, tachograf. Ciekawie prezentuje się dział geologiczny prezentujący skały osadowe. W specjalnej sali ekspozycyjnej umieszczonej w pawilonach wystawienniczych muzeum można zobaczyć narzędzia i urządzenia wykorzystywane przez górników: pochodzące z XIX wieku kołowrót oraz wózek do przewozu rudy, wiertarki, młoty udarowe, kilofy, oskardy, sprzęt ratowniczy. Elementem praktycznym Muzeum jest aranżacja wydobywania rudy w kublach na powierzchnię przy pomocy wspomnianego XIX-wiecznego kołowrotu⁵⁷.

Browary Tyskie znajdują się na terenie miasta, które kojarzy się przede wszystkim z piwem. W Tychach znajduje się największy browar przemysłowy w Polsce. Początki browaru książęcego sięgają ok. 1613 roku. Powstał on na terenie obszaru dworskiego należącego do pszczyńskiego rodu książęcego Promnitz⁵⁸. Dostarczał piwo do karczm i zamku pszczyńskiego. W 1824 roku zaczęto butelkować wytwarzane piwo. W 1861 roku po przejęciu przez Jana Henryka XI Hochberga rozpoczęto budowę nowego, nowoczesnego zakładu z warzelnią, chłodnią, słodownią, młynem, suszarnią i lodownią. Wytwarzane piwo rozprowadzano głównie na terenie Śląska. Pod koniec wieku XIX spółka Brieger Aktien Brauerei Gesellschaft wybudowała na terenie Tychów, konkurencyjny zakład dla Browaru Książęcego, Browar Obywatelski. W 1898 roku rozpoczęto w nim warzenie piwa. Rok później zawarte zostało między ty-skimi browarami porozumienie dotyczące jednolitych cen piwa w handlu detalicznym. W tym okresie Browar Książęcy był największym zakładem tego rodzaju na terenie Europy. W 1918 roku zarząd Browaru Książęcego wykupił 90% udziałów w Browarze Obywatelskim. Produkcja Browaru Obywatelskiego w okresie międzywojennym wynosiła od 40–50 tysięcy hektolitrów rocznie. Od drugiej połowy lat międzywojennych piwo „Książęce Tyskie” cieszyło się dużą popularnością na terenie Polski. W latach 1934–1938, w związku z zadłużeniem browarów wobec polskiego Skarbu Państwa, obydwa zakłady przeszły pod zarząd przymusowy. Na początku 1939 roku Browar Książęcy, Browar Obywatelski oraz Browar Piwa Słodowego w Siemianowicach weszły w skład

⁵⁷ *Szlak Zabytków Techniki...*, s. 34–37; http://zabytkitechniki.pl/pl/obiekty/o/dziedzictwo/267/Muzeum_Gornictwa_Rud_Zelaza (dostęp: 9.03.2014); <http://miasteria.pl/miejsce/muzeum-gornictwa-rud-zelaza-w-czestochowie.html> (dostęp: 9.03.2014).

⁵⁸ J. KRUCZEK: *O piwowarach i browarach pszczyńskich*. Pszczyna 1989, s. 12.

nowo powstałej spółki akcyjnej „Książęce Browary S.A. w Tychach”⁵⁹. W rękach Hochbergów browary tyskie pozostały do początku 1945 roku, kiedy to zostały przejęte i następnie znacjonalizowane przez państwo polskie. Pięć lat później doszło do rozdziału browarów tyskich. Dawny Browar Obywatelski do 1980 roku działał jako odrębny zakład. W tym czasie dokonano kolejnej modernizacji dawnego Browaru Książęcego oraz stopniowo zwiększano produkcję. Na początku 1980 roku dawny Browar Obywatelski stał się częścią Zakładów Piwowskich w Tychach. W rękach państwowych zakłady pozostawały do roku 1996, kiedy to zostały sprzedane prywatnym firmom. Browar Obywatelski działał do 1999 roku. Dwa lata później jego zabudowania zostały sprzedane firmie, która przeznaczyła je na siedzibę centrum rozrywkowo-biznesowego. Pod koniec lat 90. XX wieku Tyskie Browary Książęce połączyły się ze spółką Lech Browary Wielkopolskie tworząc Kompanię Piwowską⁶⁰.

Do dzisiaj zachował się zespół dobrze zachowanych budynków Browaru Obywatelskiego z końca XIX wieku. Tworzy go 13 obiektów. Na jego terenie znajduje się ścieżka dydaktyczna prezentująca historię zakładu. Jej ostatnim elementem jest ekspozycja autentycznych eksponatów związanych z funkcjonowaniem Browaru Obywatelskiego. Elementem składowym kompleksu jest restauracja. Planowane jest zaadaptowanie części budynków na centrum technologiczne.

Pozostałością po tyskim piwovarstwie jest Browarium, czyli Tyskie Muzeum Piwovarstwa. Zostało ono otwarte pod koniec 2004 roku. Browarium mieści się na terenie Tyskich Browarów Książęcych w budynku dawnego kościoła ewangelickiego z 1902 roku. Znajdują się w nim eksponaty z dziejów Tyskich Browarów Książęcych. Ponadto zgromadzono cały szereg eksponatów związanych z konsumpcją i produkcją piwa: narzędzia bednarskie, oryginalne dębowe beczki, butelki, kufle, podstawki, etykiety, kapsle. W sali kinowej muzeum emituje się film o historii ziemi pszczyńskiej i Tyskich Browarów Książęcych zrealizowany w technologii trójwymiarowej. Dodatkowymi elementami są ekrany dotykowe prezentujące historię browarów i proces produkcyjny, gry piwne oraz beczka mailowa. W piwnicach muzeum umiejscowiono pub. Oprócz muzeum można zwiedzać z przewodnikiem Browar Książęcy. Trasa wiedzie przez: zabytkową wciąż czynną warzelnię z 1915 roku, budynek dyrekcji z roku 1905, bednarnię i smolarnię z końca XIX wieku, piwnice pod tankofermentorami oraz linie rozlewnicze w nowej części browaru. Od 2005 roku w okresie letnim organizowana jest akcja „Zobacz Browar Nocą”. Jest to spektakl, w czasie którego aktorzy wcielają się w historyczne postacie związane z funkcjonowaniem Browaru Książęcego.

⁵⁹ L. MUSIOŁ: *Tychy. Monografia historyczna*. Tychy 1939, s. 198–199.

⁶⁰ Z. FAŁAT, R. GÓRSKA, P. PLINTA, A. SADOWNIK, D. WOJTAŁA: *Przewodnik piwosza*. Bielsko-Biała 2002, s. 197.

Browar i Muzeum Browaru w Żywcu. Początki zakładu sięgają 1856 roku. Został założony na gruntach wsi Pawlusie przez Albrechta Fryderyka Habsburga księcia cieszyńskiego i właściciela tzw. państwa żywieckiego. Został wzniesiony w miejscu gorzelnii wg projektu Karola Pietschka. Kompleks składał się m.in. z warzelni, słodowni ze spichlerzami jęczmienia i słoju, suszarni, budynku laboratoryjnego, budynku głównego, hali maszyn, chłodni, kotłowni, lodowni i leżakowni. W 1857 dokupiono działki nad rzeką Leśnianką, gdzie powstało ujęcie wody dla browaru. Koszty budowy browaru wynosiły 194 902 guldeny. W połowie lat 70. XIX wieku był największym zakładem wśród 260 browarów w Galicji. Początkowo browar warzył tylko piwa dolnej fermentacji: Cesarskie, Eksportowe, Marcowe, Lagrowe oraz Bock. W 1881 roku rozpoczęto produkcję piwa górnej fermentacji – Porteru, a później piwa Ale. Po śmierci Albrechta Fryderyka Habsburga w 1895 roku właścicielem browaru został jego bratanek arcyksiążę Karol Stefan Habsburg. Na jego zlecenie wybudowano drugą warzelnię i powiększono piwnice fermentacyjne i składowe. Jesienią 1918 roku zakład znalazł się w granicach odbudowującego się państwa polskiego. W tym okresie wazono głównie piwa jasne: Zdrój Żywiecki, Leżak, Marcowe, Ale oraz piwo ciemne Porter. W 1933 roku po śmierci Karola Stefana zakład przeszedł w ręce jego syna Karola Olbrachta. W okresie okupacji niemieckiej browar należał do III Rzeszy. Zmieniono wówczas jego nazwę na Beskidenbrauerei Saybusch. W maju 1945 roku browar został przejęty przez państwo polskie. Na początku lat 50. XX wieku zakład został zmodernizowany. Wytwarzano w nim piwa: lekki Zdrój, pełny Zdrój Żywiecki, Porter, Marcowe, Słodowe, mocne Krzepkie, jasne Pełne, Beskidzki Zdrój oraz piwo eksportowe Full Light Żywiec Beer. Z początkiem 1991 roku browar został przekształcony w jednoosobową spółkę skarbu państwa pod nazwą Zakłady Piwowarskie w Żywcu S.A. Rok później nastąpiła częściowa prywatyzacja zakładu, a trzy lata później głównym udziałowcem przedsiębiorstwa Browary Żywiec S.A., do którego należał browar, został holenderski koncern Heineken International Beheer B.V.⁶¹.

Muzeum Browaru zostało ulokowane w kutyh w skale piwnicach leżakowych dawnego Arcyksiążęcego Browaru. Otwarto je w 2006 roku. Obejmuje zespół starych budynków oraz 18 pomieszczeń, w których ukazano historię browaru oraz proces produkcji piwa. Obok oryginalnych eksponatów, archiwaliów i prezentacji multimedialnej spaceruje się po zrekonstruowanej uliczce XIX-wiecznego Żywca, ogląda się warzelnię, pracownię architektoniczną, zakład bednarski, drukarnię, sklep kolonialny oraz galicyjską karczmę. Po zwiedzaniu możliwa jest w specjalnej sali restauracyjnej degustacja piwa lub soku.

⁶¹ *Atrakcja Beskidu Żywieckiego*. „Pivaria” 2008, nr 1, s. 7; G. ŁYŚ: *Na piwo z Habsburgami*. „Rzeczpospolita” z 6 listopada 2010; A. SPYRA, G. ZWIERZYNA: *Browar Żywiec 1856–2001*. Żywiec 2001; B. HUSAR: *Rozwój browarnictwa na Żywiecczyźnie i jego rozkwit w świetle planów architektonicznych Karola Pietschki*. W: *Tradycje piwowarskie żywiecczyzny. Browar Żywiec na przestrzeni 150 lat*. Biurofilia. Red. A. SPYRA, G. ZWIERZYNA. Żywiec 2005, s. 34.

Muzeum Historii Kolei w Częstochowie. Miasto ma bogate tradycje kolejowe. Częstochowa znajdowała się na trasie dawnej Drogi Żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej, która była jedną z najstarszych, a jednocześnie najważniejszych tras kolejowych na ziemiach polskich doby zaborów. Powstała jako pierwsza w Królestwie Polskim, a druga w imperium rosyjskim. Budowano ją w latach 1845–1948. Jej budowę rozpoczęło Towarzystwo Akcyjne Drogi Żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej, a po jego bankructwie finansowana była przez Bank Pożyczkowy Cesarstwa Rosyjskiego. Trasę zaprojektował Stanisław Wysocki. Łączyła Warszawę z Galicją. Cała linia miała długość 327,6 km. Znajdowało się na niej 27 stacji. W roku 1912 została upaństwowiona przez władze carskie, a po powstaniu państwa polskiego weszła w skład PKP⁶².

Muzeum zostało uruchomione w 2001 roku w budynku dworca Częstochowa Stradom, który został zbudowany w 1911 roku wraz z linią kolejową Częstochowa–Kielce. W placówce prezentuje się: umundurowanie pracowników kolei, tabliczki z lokomotyw i wagonów, plany, lampy kolejowe, centrale telefoniczne, wyposażenie pracowników, sprzęt do budowy i naprawy torów, historyczne szyny, elementy wyposażenia kas biletowych, plany, dokumentacje, stare fotografie. Dodatkowym elementem są modele taboru kolejowego. Ekspozowane są ponadto dwa oryginalne parowozy TKt-48-151 (na dworcu Częstochowa Główna), oraz parowóz Ol-49-20 (w okolicach lokomotywowni)⁶³.

Górnośląskie Koleje Wąskotorowe w Bytomiu powstały w okresie niemieckim jako Oberschlesische Schmalspurbahn. Przez miejscowych nazywane były rosbanką. Koleje wąskotorowe były przeznaczone do transportu surowców i półfabrykatów pomiędzy zakładami przemysłowymi w regionie – kopalniami, hutami, fabrykami, rzadziej przewoziły ludzi. Tworzyły je poszczególne przedsiębiorstwa w postaci linii, a nawet sieci kolejowych. Często miały połączenia z kolejami publicznymi. Tabor poruszał się na torach o prześwicie 785 mm. Pierwotna sieć kolei wąskotorowych została zbudowana w latach 1853–1857. Początkowo tylko część była obsługiwana przez lokomotywy, a część przez zaprzęgi konne. Pierwsze odcinki zostały oddane do użytku w 1853 roku, łącząc Tarnowskie Góry z Wirkiem przez Repty, Karb, Bobrek, Orzegów, Chebzie, Nowy Bytom oraz Karb z Zawodziem, Szopienicami i Janowem przez Rozbark, Chorzów, Siemianowice Śląskie i Bogucice. W połowie wieku XIX sieć kolei wąskotorowych miała długość 75 km. W roku 1884 Górnośląskie Koleje Wąskotorowe przeszły na własność państwa pruskiego. Nadal budowano nowe linie, m.in. powstała odrębna linia Gliwice–Racibórz o długości 48 km. W 1922 roku sieć Górnośląskich Kolei Wąskotorowych została podzielona w momencie po-

⁶² Szerzej patrz: R. KOŁODZIEJCZYK: *Warszawsko-Wiedeńska Droga Żelazna*. Warszawa 1962; A. PASZKE, M. JERCZYŃSKI, S.M. KOZIARSKI: *150 lat Drogi Żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej*. Warszawa 1995.

⁶³ http://zabytkitechniki.pl/pl/obiekty/o/dziedzictwo/345/Muzeum_Historii_Kolei (dostęp: 10.03.2014).

działu Górnego Śląska pomiędzy Polskę i Niemcy. Resztę sieci Polska przejęła w 1945 roku. W szczytowym okresie powojennym sieć kolei wąskotorowych miała ponad 230 km długości oraz ok. 100 km bocznic⁶⁴.

Po 1989 roku PKP stopniowo rezygnowały z kolei wąskotorowych, likwidując kolejne linie. Część przejęły miasta Bytom, Tarnowskie Góry, Miasteczko Śląskie, Kuźnia Raciborska i Racibórz. W roku 2002 właścicielem Górnośląskich Kolei Wąskotorowych został Bytom, a operatorem kolei Stowarzyszenie Górnośląskich Kolei Wąskotorowych. Ostatnim zakładem przemysłowym, obsługiwanym do 2001 roku przez kolejkę wąskotorową, była elektrownia „Chorzów”. Współcześnie pozostała tylko jedna 21-kilometrowa regularna turystyczna linia wąskotorowa Bytom-Miasteczko Śląskie zapewniająca dogodny dojazd do różnorodnych atrakcji turystycznych: Zabytkowej Kopalni Srebra, elektrociepłowni „Szombierki”, ośrodka sportowego „Dolomity”, centrum Tarnowskich Gór oraz zalewu Nakło-Chechło. Przejazdy odbywają się lokomotywami z silnikami firmy Maybach. Ich miejscem postoju jest parowozownia Bytom Karb. Szczególnym eksponatem jest jedyna czynna wąskotorowa salonka z 1912 roku, którą podobno podróżował cesarz Wilhelm II⁶⁵.

Zabytkowa Stacja Kolei Wąskotorowych w Rudach Raciborskich powstała wraz z budową linii kolejowej wąskotorowej Gliwice–Trynek–Racibórz–Płonia w latach 1897–1903. Znajdowała się na 41,1 km wspomnianej linii. Zbudowało ją przedsiębiorstwo Górnośląskie Tramwaje Parowe. Do 1945 roku korzystało z niej ok. 700 tys. pasażerów rocznie. W roku 1945 kolejka została przejęta przez PKP i włączona do Górnośląskich Kolei Wąskotorowych. Do połowy lat 60. XX wieku była głównym środkiem transportu dla ludności z tamtych terenów. Przewoziła ok. milion pasażerów rocznie. Podróż z Gliwic do Raciborza trwała ok. 2,5 godz.

Po jej likwidacji w 1991 roku stacja Rudy wraz z trzytorową halą lokomotywni, wodną wieżą ciśnień, oraz budynkami gospodarczymi została przekształcona w skansen kolejki wąskotorowej. Zwiedzającym została udostępniona w 1994 roku. Na terenie obiektu eksponuje się: parowozy Las49, Pw53 oraz „Ryś”; lokomotywę akumulatorową Ldag5; spalinowozy – Lxd2, Lyd1, Lyd12, Wls 40, Wls50, Wls75, 2WLS40/50, GLs30 oraz elektrowóz „Siemens” z roku 1896. Ponadto można zobaczyć kilkanaście wagonów. Dodatkową atrakcją są przejazdy kolejką w okresie od wiosny do jesieni oraz okazjonalnie zimą, na trasie Rudy–Paproć–Rudy i Rudy–Stanica–Rudy lub drezyną na terenie stacji. Na terenie Rud znajduje się Pocysterski Zespół Klasztorno-Pałacowy⁶⁶.

⁶⁴ K. SOIDA: *Wąskotorowe drogi: koleje polskie*. „Młody Technik” 1986, nr 5, s. 7–10.

⁶⁵ *Szlak Zabytków Techniki...*, s. 18–21; <http://www.museo.pl/content/view/1267/78/> (dostęp: 11.03.2014); http://zabytkitechniki.pl/pl/obiekty/o/dziedzictwo/480/Gornoslaskie_Koleje_Waskotorowe (dostęp: 11.03.2014).

⁶⁶ *Szlak Zabytków Techniki...*, s. 98–101; http://zabytkitechniki.pl/pl/obiekty/o/dziedzictwo/749/Zabytkowa_stacja_kolei_waskotorowej_w_Rudach (dostęp: 12.03.2014).

Stara Fabryka stanowi oddział Muzeum Historycznego w Bielsku-Białej. Utworzona została w 1979 roku celem dokumentowania bogatych tradycji przemysłu wełnianego na terenie miasta. Zgromadzono w niej maszyny, urządzenia, dokumenty i fotografie poświęcone tej wytwórczości. Jej siedzibą są budynki dawnej fabryki sukna i towarów wełnianych Büttnera. W pierwszym okresie skupiono się na gromadzeniu eksponatów, których dużą część pozyskano z miejscowych zakładów włókienniczych. Dopiero w 1996 roku udostępniono publiczności pierwszą ekspozycję. Początkowo funkcjonowała jako Muzeum Techniki Włókienniczej. W zbiorach znalazły się również przedmioty związane z innymi działami szeroko rozumianej techniki. W związku z tym w roku 1995 zmieniono nazwę na Muzeum Techniki i Włókiennictwa, a pod koniec 2013 roku na Starą Fabrykę. Wśród zebranych eksponatów na szczególną uwagę zasługują zwłaszcza zgromadzone w: przędzalni maszyny i urządzenia związane z przemysłem tekstylnym służące do produkcji wełnianych tkanin zgrzebnych, oddziały przygotowawczym tkalni, tkalni i wykończalni. Dodatkową atrakcją wykańczalni są maszyny do produkcji kapeluszy. Ponadto można zobaczyć laboratorium zakładowe i kantor mistrza. W ramach wystawy stałej *Z dziejów przemysłu w Bielsku-Białej* można zobaczyć jak funkcjonowały eksponowane maszyny i urządzenia począwszy od czasów austro-węgierskich aż po schyłek okresu komunistycznego.

Innym elementem zabytków rozwiązanych z rozwojem gospodarczym regionu jest Dom Tkacza na Górnym Przedmieściu Bielska-Białej. Jest on pozostałością po dzielnicy sukienników bielskich. Swymi początkami sięga on XVIII wieku. Był zarówno warsztatem jak i mieszkaniem kolejnych rodzin sukienników: Bartke, Batheltów, Nowaków. Później nabył go szewc Antoni Polańczyk. W roku 1974 jego syn Wiktor przekazał go państwu z przeznaczeniem na cele muzealne. W 1992 roku został udostępniony zwiedzającym. W Domu Tkacza zrekonstruowano wnętrza z przełomu XIX/XX wieku, jako mieszkanie i warsztat sukienniczy należący do starszego cechu. W warsztacie eksponowane są przedmioty związane z pracą tkacza, m.in. służące do wyrobu tkanin wełnianych krosno nicielnicowe pochodzące z połowy XVIII wieku oraz urządzenia do przygotowania i snucia osnowy. Pomieszczenie to służyło również jako sypialnia i mieszkanie czeladnika. W części typowo mieszkalnej obok wyposażenia domu i przedmiotów codziennego użytku można zobaczyć w kuchni kołowrotek oraz motowidło⁶⁷.

Muzeum Produkcji Zapalek w Częstochowie eksponuje swoje zbiory w budynkach Częstochowskich Zakładów Przemysłu Zapalczanego. Zakłady zostały założone przez niemieckich przemysłowców Karola von Gehlinga i Juliana

---

⁶⁷ *Szlak Zabytków Techniki...*, s. 10–13; <http://www.muzeum.bielsko.pl/> (dostęp: 28.02.2014); http://zabytkitechniki.pl/pl/obiekty/o/dziedzictwo/702/Stara_Fabryka_-_Oddzial_Muzeum_Historycznego (dostęp: 28.02.2014).

Hucha w roku 1882. Były pierwszą fabryką zapalek na ziemiach polskich. Istniejące do dzisiaj budynki fabryczne pochodzą z początku XX wieku. W 1912 roku zakłady zostały wykupione przez Towarzystwo Akcyjne W.A. Łapszyn z Petersburga. Po wojnie w 1924 roku wytwórnia została kupiona przez Polskie Towarzystwo Przemysłu Zapalczanego S.A. Po pożarze w 1930 roku zakłady zostały zmodernizowane. Zamontowano wtedy istniejącą do dziś linię technologiczną firm Durlach i Roller. Po wojnie zostały znacjonalizowane i przejęte przez polski Skarb Państwa. W roku 2002 przy zakładach powstało Muzeum Produkcji Zapalek. Zakłady zostały zamknięte w 2010 roku. Zwiedzający muzeum mogą obejrzeć zabytkowy park maszynowy począwszy od maszyn do korowania drewna przez urządzenia do wytwarzania patyczków, nanoszenia siarki, robienia opakowań, po pakowanie zapalek do pudełek. Cykl technologiczny stosowany w fabryce funkcjonował od roku 1913. W głównej sali wystawowej obok dokumentów można zobaczyć wystawę *Rzeźby z jednej zapalki*. W drugiej prezentowana jest wystawa etykiet pudełek po zapalkach począwszy od okresu dwudziestolecia międzywojennego po czasy współczesne. W fabryce produkowano obok tradycyjnych zapalek również niestandardowe np. sztormowe, grillowe, kominkowe i reklamowe⁶⁸.

Stacja Wodociągowa „Zawada” w Karchowicach⁶⁹ w swych początkach sięga drugiej połowy XIX wieku, kiedy to w rejonie przemysłowym Górnego Śląska pojawiły się problemy z wodą pitną, co było spowodowane wpływem wód do wyrobisk górniczych oraz zanieczyszczeniem studni, stawów i rzeczek, z których wodę czerpała ludność. Konsekwencją były liczne zatrucia i epidemie m.in. cholery, co wywoływało protesty mieszkańców tego regionu. Zaczęły się poszukiwania miejsc na ujęcia wodne. W 1874 roku dokonano odwiertów m.in. w Zawadzie i Karchowicach, dzięki którym zlokalizowano obiecujące ujęcia wody. Kilka lat później w Karchowicach wydrążono studnię głębokości 215 m. Jednakże budowę wodociągu rozpoczęto dopiero w 1894 roku. W ciągu dwóch lat wzniesiono budynki administracyjne, stację pomp oraz kotłownię parową. Do użytku zakład został oddany w 1895 roku. Wodę dostarczano głównie do Zabrza i Gliwic, zarówno z przeznaczeniem dla ludności cywilnej, ale również zakładów przemysłowych, pośród których, największym odbiorcą była kopalnia „Luiza”. Stacja dostarczała kilka milionów metrów sześciennych wody rocznie. Pod koniec lat 20. XX wieku stację zmodernizowano: przebudowano halę maszyn i kotłownię; wybudowano budynek straży pożarnej, magazyn, warsztat, łaźnię, garaże. W latach 1968–1969 stacja została zelektryfikowana, w konsekwencji czego unieruchomiono niemal wszystkie urządzenia parowe, a woda jest pompowana przez elektryczne agregaty pompowe.

⁶⁸ J. SKIBA: *Nie tylko Jasna Góra. Kierunek Częstochowa* – dodatek do „Gazety Wyborczej” z 14 kwietnia 2011.

⁶⁹ *Szlak Zabytków Techniki. Przewodnik...*, s. 62–65; http://zabytkotechniki.pl/pl/obiekty/o/dziedzictwo/615/Zabytkowa_Stacja_Wodociagowa_Zawada (dostęp: 11.03.2014).

Szczęśliwym trafem pozostawiono stare urządzenia. Obecnie stacja należy do Górnośląskiego Przedsiębiorstwa Wodociągów S.A. z siedzibą w Katowicach⁷⁰.

W 2004 roku stacja została udostępniona zwiedzającym. Najcenniejsze ekspozyty znajdują się w pompowni z 1929 roku. Są to napędzane silnikami parowymi: dwustopniowa turbina wysokiego ciśnienia firmy Borsig z 1928 roku, tłokowy zespół pompowy i turbozespół pompowy z 1923 roku oraz sprężarki z roku 1925. Zachował się również budynek administracyjny z 1895 roku. Ekspozycja została wzbogacona m.in. o drewniane rury wodociągowe z Mikołowa. Trasa turystyczna obejmuje również wspólnie pracujące urządzenia nowocześniejszej pompowni.

Muzeum Energetyki w Łaziskach Górnych jest ściśle związane z działającą tam elektrownią, której początki sięgają roku 1917, kiedy to książę pszczyński Hans Heinrich XV von Hochberg wybudował w Łaziskach Górnych fabrykę karbidu wraz z elektrownią. Ulokowano je niedaleko kopalni „Książętko”, która miała być dostarczycielem węgla dla zakładów. Wznoszono ją w ramach planu Hindenburga, który miał na celu wzmocnić gospodarkę Niemiec walczących w I wojnie światowej. Od 1918 roku funkcjonowała w ramach koncernu Kraft-und Schmelzwerke Prinzengrube. Od roku 1927 elektrownia nosiła nazwę Zakłady Elektro w Łaziskach Górnych. Stopniowo elektrownia była rozbudowywana, osiągając w 1929 roku moc 87,1 MW. Dostarczała energię dla 16 tys. odbiorców w 85 gminach, dzięki czemu była największym tego typu zakładem w Polsce. W latach 30. połączono ją z zakładem dystrybucyjnym – elektrownią okręgową „Ligota”, dzięki czemu zwiększyła się liczba odbiorców prądu płynącego z elektrowni. W okresie okupacji Niemcy zmodernizowali zakład, wskutek czego jego moc wzrosła do 157 KW. W 1945 roku elektrownia została znacjonalizowana i przejęta przez polski Skarb Państwa. Rok później z zakładów wydzielono hutę i elektrownie, które stały się samodzielnymi przedsiębiorstwami. Elektrownia nadal była modernizowana i rozbudowywana, dzięki czemu zwiększano jej moc. W 1965 osiągnęła moc 1229,5 MW. W 1996 roku przekształcono ją w jednoosobową spółkę Skarbu Państwa. W tym czasie elektrownia była kolejny raz modernizowana, celem ograniczenia emisji zanieczyszczeń. Od końca roku 2000 wchodzi w skład Południowego Koncernu Energetycznego S.A., dysponując mocą 1155 MW⁷¹.

Muzeum Energetyki w Łaziskach Górnych usytuowano na terenie zakładu w budynku dawnej rozdzielni energetycznej. Powstało w 2003 roku z inicjatywy byłego dyrektora elektrowni – Klemensa Ścierańskiego oraz Polskiego Towarzystwa Przyjaciół Muzeum Energetyki. Prezentowane są w nim ekspozyty obrazujące historię przemysłu energetycznego. Zgromadzono w nim urządze-

⁷⁰ http://zabytkitechniki.pl/pl/obiekty/o/dziedzictwo/615/Zabytkowa_Stacja_Wodociagowa_Zawada (dostęp: 11.03.2014).

⁷¹ <http://www.museo.pl/content/view/942/110/> (dostęp: 13.03.2014); <http://www.tauron-wytwarzanie.pl/oddzialy/laziska/Strony/historia.aspx> (dostęp: 13.03.2014).

nia, dokumenty i zdjęcia związane z procesem wytwarzania, przesyłu i wykorzystania energii elektrycznej. W muzeum można zobaczyć: silniki spalinowe, liczniki prądu, uliczne transformatory, agregaty, urządzenia pomiarowe, radioodbiorniki, żarówki od 24-mikrowatowej po 4200-watowego olbrzyma z latarni morskiej. Dodatkowym atutem muzeum są prezentacje zjawisk związanych z prądem.

Elektrociepłownia „Szombierki” została uruchomiona jako elektrownia pod koniec 1920 roku przez niemiecką spółkę Schaffgotsch Bergwerksgesellschaft GmbH w dzielnicy Bytomia – Szombierkach. Obiekt został zaprojektowany przez architektów – braci Emila i Georga Zillmanów z Charlottenburga, jako fabryka materiałów wybuchowych. W związku z zakończeniem wojny został przeprojektowany na elektrownię, wtedy też rozpoczęto jej przebudowę. Zamontowano w niej cztery kotły firmy Babcock i turbozespół WUMAG o mocy 12,8 MW. Stopniowo zwiększano jej moc, montując kolejne kotły typu: Babcock-Wilcox, Steinmiller i Babcock, oraz cztery turbozespoły Wumag i Gmawumag. W 1944 roku miała moc 100 MW. Spośród trzech kominów najwyższy miał 120 m wysokości. Elektrownia była jednym z największych i najnowocześniejszych tego typu obiektów w Europie. Prąd uzyskiwano dzięki spalaniu węgla. W 1925 roku na wieży elektrowni zamontowano zegar marki Siemens und Halske, który został sprzężony z 54 zegarami na terenie zakładu. W obiekcie zamontowano lampy projektu Petra Berensa. W 1945 roku, po wkroczeniu Rosjan, zdemontowano i wywieziono do ZSRR: trzy kotły, jeden turbozespół i dwa transformatory sprzęgłowe. W przekazanym, w połowie maja 1945 roku, władzom polskim obiekcie pozostały 4 turbozespoły i 20 kotłów. Moc elektrowni spadła do 70 KW. Chcąc przywrócić zakładowi dawną moc, w latach 1947–1948 zamontowano 3 kotły typu La Mont oraz 2 turbozespoły Skoda-35 MW i jeden Brneńska. Dzięki temu w połowie lat 50. XX wieku zakład osiągnął moc 108 MW.

W latach 70. zakład został zmodernizowany i przekształcony w elektrociepłownię. Zamontowano w nim wymienniki ciepła, rurociągi, kocioł wodny WR-25. W 1992 roku w miejsce starych kotłów rusztowych uruchomiono nowy kocioł OR-32. Elektrociepłownia zaczęła pełnić funkcję zakładu rezerwowego, produkującego ciepło w okresach szczytu i w przypadkach awarii oraz w okresie letnim, gdy prowadzone są remonty w elektrociepłowni „Miechowice”. W związku z ograniczeniem mocy produkcyjnych zakładu, podjęto działania ukierunkowane na wykorzystanie zabytkowych budynków do celów kulturalno-handlowych. Zmienił się również jej właściciel. Została sprzedana fińskiej firmie Fortum. We wnętrzach elektrociepłowni zaczęto organizować koncerty, spektakle oraz walki bokserskie. Ostatecznie zakład został zamknięty. Planowane jest przekształcenie obiektu w centrum kulturalno-kongresowo-wystawowe połączone z pasażem handlowym oraz średniej klasy hotelem lub też w centrum nauki. Obiekt nadal jest udostępniany. Zwiedzając go można poznać technologię

produkcji ciepła i energii energetycznej pozyskiwanych z węgla wg stanu technologicznego z okresu międzywojennego⁷².

Oddział Odlewnictwa Artystycznego Muzeum w Gliwicach eksponuje głównie odlewy artystyczne wykonane w XIX i XX wieku w istniejącej od 1796 roku Królewskiej Odlewni Żelaza w Gliwicach⁷³ oraz odlewy i modele pochodzące z jej kontynuatorki – Gliwickich Zakładów Urządzeń Technicznych. Są to: rzeźby ogrodowe i nagrobkowe, popiersia, medale, plakety, biżuteria artystyczna, elementy i detale architektoniczne oraz żeliwna galanteria, czyli niewielkie przedmioty ozdobne. Pierwszą siedzibą utworzonego w roku 1991 Oddziału Odlewnictwa Artystycznego była dawna hala produkcyjna Królewskiej Odlewni Żelaza z przełomu XIX i XX wieku. Prezentowano tam wystawę *Od Starej Huty do Gliwickich Zakładów Urządzeń Technicznych*. Stopniowo kolekcja powiększała się. W 2010 roku rozbudowana wystawa została na nowo otwarta w dawnej maszynowni zlikwidowanej kopalni „Gliwice”⁷⁴. Projektantami maszynowni byli architekci Emil i Georg Zillmannowie z Charlottenburga. Zbudowano ją w latach 1912–1914. Kopalnia funkcjonowała do 2000 roku. Po pięciu latach od likwidacji, jej zabudowania zostały poddane rewitalizacji w ramach projektu „Nowe Gliwice”. Swoją siedzibę znalazło w nich Centrum Edukacji i Biznesu *Nowe Gliwice*. Umiejscowiono tam również wspomniany Oddział Odlewnictwa Artystycznego Muzeum gliwickiego. Nowa wystawa składa się z czterech części – kubików, nawiązujących kształtem do pieców hutniczych, wewnątrz których umieszczono eksponaty oraz multimedialne prezentacje dotyczące dziejów hutnictwa i przemysłu na Śląsku oraz historii odlewnictwa artystycznego w Gliwicach⁷⁵.

Muzeum Hutnictwa i Kuźnictwa, oraz Skansen Przemysłowy i Rolniczy w Ustroniu znajduje się na terenach dawnej huty żelaza „Klemens”. Huta powstała dzięki odkryciu na tym terenie, w latach 70. XVIII wieku, rud żelaza. Budowę zakładu sfinansował książę Albert Kazimierz Sasko-Cieszyński. Pierwotnie w 1772 roku wybudowano stosunkowo prymitywny piec hutniczy. Dwa lata później przekształcono go w nowoczesny wielki piec. Pomimo początkowych trudności zakład zaczął się dobrze rozwijać. W 1780 roku uruchomiono kuźnię „Adam”. Powstały: warsztat naprawczy „Klemens”, walcownia „Hildegarda”, kuźnie „Albrecht” i „Krystyna”. Około 1830 roku wybudowano nową świeżarkę, a następnie warsztat przetwórczy miedzi, zakład obróbki cyny i gwoździarnię. W latach 40. XIX wieku dyrektor hut Ludwik Hohenegger

⁷² *Szlak Zabytków Techniki...*, s. 14–17; http://zabytkitechniki.pl/pl/obiekty/o/dziedzictwo/692/Elektrociepłownia_Szombierki (dostęp: 12.03.2014).

⁷³ Królewska Odlewnia Żelaza w Gliwicach była pierwszą odlewnią w Europie Środkowej opartą na technologii opalania pieca hutniczego koksem.

⁷⁴ Do 1945 roku kopalnia nosiła nazwę „Gliwitzer Grube”.

⁷⁵ *Szlak Zabytków Techniki...*, s. 54–57; <http://www.muzeum.gliwice.pl/oddzial-odlewnictwa-artystycznego-2/> (dostęp: 12.03.2014).

zaczął unowocześniać obiekt, wybudowano m.in. nową walcownię. Pomimo tego zakład zaczął tracić na znaczeniu, co było efektem wyczerpywania się złóż i rozbudowa huty w Trzyńcu. W 1897 roku huta została zamknięta, nadal jednak funkcjonowały zakłady kuźnicze⁷⁶.

Muzeum Ustrońskie im. Jana Jarockiego, istniejące od 1986 roku, główną ekspozycję prezentuje w budynku dawnej dyrekcji huty. W muzeum zgromadzono m.in. eksponaty dotyczące hutnictwa i kuźnictwa na terenie Ustronia i okolicy. Przy muzeum znajduje się skansen przemysłowy i rolniczy, w którym można zobaczyć m.in. zrekonstruowaną kuźnię wiejską oraz maszyny kuźnicze. Muzeum powstało z inicjatywy Jana Jarockiego, dyrektora Zakładów Kuźniczych FSM jako muzeum przyzakładowe. W 1992 roku zostało przejęte przez władze miejskie Ustronia⁷⁷.

Huta Szkła „Zawiercie” rozpoczęła działalność w 1884 roku w miejscu wcześniej działającej manufaktury Andrzeja Chmielewskiego, która w 1883 roku została zakupiona za 10 tys. rubli przez znanego producenta szkła w Czechach i Morawach – przedsiębiorstwo „S. Reich i Spółka”. Nowi właściciele w latach 1884–1899 rozbudowali zakład. W 1900 roku zmieniono nazwę firmy na „Towarzystwo Akcyjne Huty Szkła w Zawierciu dawniej S. Reich et Co.”. Wyroby huty były eksportowane głównie do Rosji i Austro-Węgier. W okresie I wojny światowej zakład został zdewastowany, wywieziono część maszyn, co utrudniło jego odbudowę. W 1929 roku wyroby huty zostały wyróżnione Wielkim Złotym Medalem oraz Dyplomem Honorowym na Powszechnej Wystawie Targowej w Poznaniu. W 1946 roku huta została przejęta przez polski Skarb Państwa. W 1950 roku zakład otrzymał nazwę Huta Szkła Oświetleniowego i Gospodarczego w Zawierciu. W latach 1960–1980 w zakładzie poczyniono znaczne inwestycje. W połowie lat 80. XX wieku odstąpiono od wytwarzania szkła oświetleniowego i zaczęto produkować wyroby z kryształu. W 1998 roku huta stała się spółką akcyjną, pomimo tego zaczęła podupadać, wskutek czego postawiono ją w stan upadłości. W 2009 roku została zakupiona przez prywatnych inwestorów. Współcześnie nosi nazwę Huta Szkła „Zawiercie” sp. z o.o.⁷⁸.

Pomimo że zakład nadal funkcjonuje, został udostępniony dla ruchu turystycznego. W czasie zwiedzania można zapoznać się z procesem powstawania szkła i jego przetwarzaniem w gotowe wyroby poprzez formowanie, zdobienie

---

⁷⁶ J. SPYRA: *Przemiany społeczne od końca XVIII w. do 1848 r.* W: *Ustroń 1305–2005*. T. 1. Red. I. PANICA, Ustroń 2005, s. 209; K. PAŁKA-BYWALEC: *Kulturowe dziedzictwo industrialne Ustronia na przykładzie wybranych nieruchomych zabytków techniki*. W: *Wiadomości Konserwatorskie Województwa Śląskiego. Zabytki przemysłu i techniki*. Katowice 2013, nr 5, s. 117–130.

⁷⁷ <http://www.ustron.pl/> (dostęp: 12.03.2014).

⁷⁸ E. LUBACH: *Przemysł*. W: *Monografia Zawiercia*. Red. Z. JAGODZIŃSKI, Zawiercie 2003, s. 224–226; http://www.dawne-zawiercie.pl/huta_szkla (dostęp: 13.03.2014).

i polerowanie. Odwiedzający mogą na żywo zapoznać się z pracą fabryki, gdyż zwiedzanie odbywa się podczas bieżącej produkcji wyrobów kryształowych. Zakład nastawiony jest na produkcję luksusowych wyrobów ze szkła kryształowego. Współcześnie huta jest jednym z największych producentów tego typu wyrobów w Europie. Produkuje się w niej kieliszki i szklanki kryształowe oraz inne wyroby kryształowe, formowane automatycznie lub ręcznie, a następnie zdobione ręcznie. Uzupełnieniem jest ekspozycja muzealna, w czasie której zwiedzania można zapoznać się nie tylko z historią huty i miasta, ale również zobaczyć dawniej używane narzędzia i wytwarzane wyroby ze szkła.

Muzeum Techniki Sanitarnej w Gliwicach gromadzi eksponaty dotyczące techniki sanitarnej. Umiejscowione jest na terenie Centralnej Oczyszczalni Ścieków w budynku przepompowni z początku XX wieku. Była to pierwsza oczyszczalnia na terenie Gliwic, uruchomiona w 1911 roku. Uchodziła za jedną z najnowocześniejszych na terenie Europy. Wyposażona była w agregaty prądotwórcze, które z biogazu wytwarzały energię elektryczną. Urządzenia te do dnia dzisiejszego wytwarzają energię elektryczną⁷⁹.

Muzeum zostało oddane do ruchu turystycznego w 2005 roku. Budynek przepompowni został poddany rewitalizacji. Ekspozuje się w nim zarówno urządzenia służące do oczyszczania ścieków: zastawki, pompy i kompresory, jak i wyposażenie sanitarne mieszkań i domów: wanny, umywalki, pralki, przyrządy do golenia. Obok zapoznania się z obiektami historycznymi, historią gliwickiej kanalizacji i dawną technologią oczyszczania ścieków, istnieje możliwość zobaczenia obiektów działającej współcześnie nowoczesnej oczyszczalni⁸⁰.

Muzeum Chleba, Szkoły i Ciekawostek w Radzionkowie zostało otwarte w 2000 roku. Mieści się w byłych magazynach. Podstawowa ekspozycja dotyczy historii chleba. Twórcą muzeum jest Piotr Mankiewicz, który przez lata gromadził eksponaty. Kupował je na targach staroci oraz odnajdował na strychach głównie Radzionkowa. Zgromadzono zbiory: maszyn, urządzeń, naczyń, foremek i innych eksponatów związanych z produkcją pieczywa, m.in. pocztówki, stare ryciny, obrazy, książki. Proces pieczenia chleba jest prezentowany etapami, począwszy od siania i zbioru zboża, poprzez mielenie zboża na mąkę, po pieczenie w starej piekarni. W kolejnych salach zaprezentowano starą kuchnię oraz cukiernię. Na szczególną uwagę zwracają „pieniądze chlebowe”, za które w czasach międzywojennego kryzysu można było nabyć chleb. Zaletą muzeum, obok eksponatów, jest element aktywny, uczestniczenie w formowaniu, pieczeniu, a następnie konsumpcji chleba, bułek oraz innych wyrobów⁸¹.

⁷⁹ http://zabytkitechniki.pl/pl/obiekty/o/dziedzictwo/91/Muzeum_Techniki_Sanitarnej (dostęp: 13.03.2014).

⁸⁰ *Szlak Zabytków Techniki...*, s. 50–53.

⁸¹ *Szlak Zabytków Techniki...*, s. 90–93; http://www.gornyslask.net.pl/muzeum_chleba.htm (dostęp: 4.03.2014).

Obok eksponatów związanych z chlebem zgromadzono cały szereg innych przedmiotów, m.in. kolekcję starych komputerów. W zbiorach znalazła się również sala górska oraz stara sala lekcyjna.

Centralne Muzeum Pożarnictwa w Mysłowicach powstało w 1975 roku. Pierwotnie mieściło się w budynku byłej Agencji Emigracyjnej przemianowanej w czasie II wojny światowej na więzienie policyjne. W okresie powojennym znajdował się tam obóz dla Ślązaków podejrzanych o współpracę z okupantem. Później budynek pełnił rolę magazynu. W 1991 roku muzeum zostało przeniesione do nowo wybudowanych dla niego pomieszczeń i hal w Mysłowicach Słupnej. Rok później podporządkowane zostało Komendzie Głównej Państwowej Straży Pożarnej. W 1997 utworzono oddział zamiejscowy w Rakoniewicach w Wielkopolsce.

W zbiorach placówki znajduje się przede wszystkim sprzęt gaśniczy i armatura wodna: wiadra skórzane i parczane z przełomu XVIII/XIX wieku, prądownice, smoki wodne, hydranty, łączniki. Do najcenniejszych eksponatów zalicza się bogato zdobioną jednoramienną sikawkę konną z 1717 roku, pompę parową firmy G.A. Jauck z 1894 roku, samochód rekwizytowy Benz-Gaggenau z 1912 roku, autodrabinę Magirus z 1927 roku oraz autopogotowie pożarnicze Polski Fiat z 1938 roku. Licznie eksponowany jest strażacki sprzęt sygnalizacyjno-alarmowy i oświetleniowy: syreny, bekadła, sygnałówki, dzwony⁸², pochodnie, latarki, lampy, agregaty oświetleniowe. Bardzo ciekawe są kolekcje sztandarów jednostek pożarniczych, figur i obrazów patrona strażaków św. Floriana. Ponadto zgromadzono mundury i hełmy strażackie z państw europejskich począwszy od końca XIX wieku, wyposażenie osobiste strażaków – pasy bojowe i toporki. Częścią muzeum jest biblioteka gromadząca książki i czasopisma dotyczące problematyki przeciwpożarowej. W 2012 roku na terenie muzeum wzniesiono replikę remizy strażackiej z końca XIX wieku⁸³.

Muzeum Historii Radia i Sztuki Mediów w Gliwicach wraz z Wieżą Radiostacji Gliwickiej istnieje od 2005 roku. W 1925 roku w Gliwicach uruchomiono radiostację, która miała zwiększyć zasięg, na wschodnie tereny niemieckiego Śląska oraz polski Śląsk, znajdującej się we Wrocławiu rozgłośni Schlesische Funkstunde, a później Reichssender Breslau. Rozgłośnia była nastawiona przede wszystkim na propagandę. Pierwotnie nadawano ze studia przy Rundfunkstrasse⁸⁴ za pomocą nadajnika Telefunken. Chcąc zwiększyć moc nadawania w 1935 roku wzniesiono nową radiostację nadawczą – Gleiwitzer Sender przy ul. Tarnogórskiej. Zamontowano w niej nadajnik firmy Lorenz. Studia nadawcze nadal były zlokalizowane w starym obiekcie. Emisja sygnału następowała przy pomocy półfalowej anteny pionowej zawieszanej wewnątrz specjalnie

⁸² Najstarszy dzwon pochodzi z 1739 roku.

⁸³ *Szlak Zabytków Techniki...*, s. 82–85; http://cmp-muzeum.com/?page_id=64 (dostęp: 13.03.2014).

⁸⁴ Przy ul. Radiowej.

na ten cel zbudowanej wieży. Prace budowlane prowadziła firma Lorenz z Berlina. Gliwicka wieża nadawcza ma wysokość 110,7 m. Zbudowana została w całości z węgłnie impregnowanego drewna modrzewia syberyjskiego, połączonego 16 100 mosiężnymi śrubami. Jej konstrukcja opiera się w pionie na paraboli drugiego stopnia, a w poziomie na czterech kwadratowych platformach usytuowanych na wysokości: 40.4 m, 55.3 m, 80.0 m i 109.5 m. Stopy wieży tworzą cztery 87-tonowe betonowe postumenty. Podstawa wieży wynosi 20×20 m. Górny podest ma zaledwie $2,13 \times 2,13$ m. Wiedzie na niego drabina składająca się z 365 szczebli. Obok wieży kompleks radiostacji tworzyły: budynek radiostacji nadawczej oraz bloki mieszkalne dla załogi. Radiostacja była obiektem, w którym Niemcy 31 sierpnia 1939 roku przeprowadzili słynną prowokację gliwicką. Po wojnie, 25 maja 1945 roku, radiostacja została przekazana przez okupacyjne wojska radzieckie polskim władzom. Od 23 października 1945 roku emitowano z niej audycje radia katowickiego. Stan taki utrzymywał się do 1950 roku, kiedy to nadawanie programu katowickiego przejął nadajnik w Rudzie Śląskiej. Z kolei placówka w Gliwicach w latach 1950–1956 prowadziła zagłuszanie zagranicznych rozgłośni radiowych, m.in. Radia Wolna Europa i Radia Watykan. Budynki radiostacji zostały zaadaptowane na zakład produkcji nadajników średniofalowych o mocy 30 i 50 kW dla rozgłośni regionalnych w Polsce. Wieżę do roku 1967 wykorzystywano do prób emisyjnych. W następnym okresie obiekt wykorzystywano przy produkcji radiowej i telewizyjnej. W 2002 roku ówczesny właściciel kompleksu Telekomunikacja Polska SA odsprzedał go miastu Gliwice.

Obecnie wieża uchodzi za najwyższą drewnianą konstrukcję na świecie. Wieża jest częścią powstałego w 2005 roku Muzeum Historii Radia i Sztuki Mediów – Radiostacja Gliwice, która jest oddziałem Muzeum w Gliwicach. Po przeprowadzeniu remontu obiekt został udostępniony zwiedzającym. Całość przekształcono w ogólnodostępny park. Planowane jest w przyszłości muzeum multimedialne. Do ciekawszych eksponatów można zaliczyć: panel w głównym budynku ze wzmacniaczami małej częstotliwości, generatorem heterodynowym i innymi urządzeniami małej mocy, stół operacyjny z przyrządami pomiarowymi, instalację do chłodzenia wodą lamp nadawczych oraz szafę sterowniczą. Na wieży nadal zainstalowane jest ok. 50 anten⁸⁵. Wieża jest częścią krajobrazu miasta⁸⁶.

Muzeum drukarstwa w Cieszynie powstało w 1996 roku. Mieści się w budynku, gdzie funkcjonowała największa drukarnia w Austro-Węgrach. Początki drukarstwa w mieście nad Olzą sięgają roku 1806, kiedy to z Opawy przybył

⁸⁵ Są to m. in. anteny telefonii komórkowej, Centrum Ratownictwa w Gliwicach i Radia CCM.

⁸⁶ E. POKORSKA-OZÓG: *Gliwicka wieża Eiffla*. W: *Wiadomości Konserwatorskie Województwa Śląskiego. Architektura Drewniana*. Katowice 2011, nr 3, s. 73–83; <http://www.muzeum.gliwice.pl/gliwicka-radiostacja/> (dostęp: 14.03.2014). Patrz również: A. JARCEWSKI: *Provokado. Gliwice 31.08.1939. Gawędy Klucznika Radiostacji*. Gliwice 2009.

wraz z warsztatem drukarskim Fabian Beinhauer. Jeszcze w tym samym roku sprzedał on swoją drukarnię Tomaszowi Prochasce. Rodzina Prochasków z powodzeniem rozwijała interes. W 1848 roku otworzyła filię w Bielsku. O znaczeniu firmy świadczy fakt otrzymania w 1883 roku tytułu: cesarsko-królewskiej drukarni nadwornej. Pięć lat później Prochaskowie przenieśli swój interes do nowej siedziby na Saskiej Kempie. W tym czasie w Cieszynie funkcjonowało kilka zakładów drukarskich. Okres prosperity drukarstwa cieszyńskiego zakończył się wraz z wybuchem I wojny światowej. Drukarnie zaczęły podupadać. W 1938 roku nawet Prochaskowie musieli ogłosić bankructwo i zamknąć drukarnię. Drukarnie zaczęto ponownie uruchamiać dopiero w 1945 roku. Powstała Cieszyńska Drukarnia Wydawnicza. W latach 90. na terenie miasta powstały liczne niewielkie drukarnie prywatne⁸⁷.

Muzeum ma postać tradycyjnej starej drukarni typograficznej. W swoich zbiorach posiada maszynę typograficzną z zestawem czcionek, matryc chemicznych i drzeworytniczych, prasy dociskowe i urządzenia introligatorskie, urządzenia i maszyny odlewnicze, urządzenia drukujące. Z ciekawszych ostatnio nabytych eksponatów należy wymienić gilotynę firmy Josef Anger&Sohne oraz ręczną maszynę drukarską typu Boston. Muzeum gromadzi również informacje i dokumenty dotyczące cieszyńskich drukarni i zasłużonych drukarzy. W muzeum można zapoznać się z archaiczną już dzisiaj sztuką drukarską, prześledzić etapy drukowania: od układania tekstu z pojedynczych liter, przez odbijanie na prasie drukarskiej po oprawę introligatorską książek. Bardzo cennym elementem są warsztaty drukarskie, w czasie których zwiedzający mogą przygotować matrycę, z której następnie wytłaczają odbitkę na papierze przy pomocy starej prasy drukarskiej⁸⁸.

Muzeum Prasy i Drukarni Śląskiego im. Wojciecha Korfantego w Pszczynie zostało otwarte w 1985 roku z inicjatywy Towarzystwa Miłośników Ziemi Pszczyńskiej. Swoje lokum znalazło w XVIII-wiecznej kamienicy nieopodal miejsca, gdzie wcześniej pierwszą drukarnię założył w 1805 roku Karol Benjamin Feistel z Nisy, który zaczął wydawać gazetę „Der Beobachter an der Weichsel”. Następnym jej właścicielem był pszczyński burmistrz Chrystian Schemml, wydawca pierwszego polskiego czasopisma na Górnym Śląsku – „Tygodnika Polskiego Poświęconego Włościanom”. Od tego momentu Pszczyna stała się czołowym ośrodkiem wydawniczym prasy polskojęzycznej na Górnym Śląsku.

Muzeum skupia się nie tylko na zbieraniu i prezentowaniu eksponatów, ale podejmuje też działania naukowo-badawcze oraz popularyzatorskie. Zgromadzono w nim maszyny i urządzenia drukarskie, urządzenia introligatorskie oraz dawną

⁸⁷ <http://www.muzeumdrukarni.pl/?md=historia> (dostęp: 14.03.2014).

⁸⁸ *Szlak Zabytków Techniki...*, s. 26–29; http://zabytkitechniki.pl/pl/obiekty/o/dziedzictwo/694/Muzeum_Drukarni (dostęp: 14.03.2014).

prasę, głównie pszczyńską i cieszyńską, od jej początków do 1939 roku – m.in. gazety wydawane przez Karola Miarke, Wojciecha Korfantego czy też Stanisława Ligonia. Spośród urządzeń drukarskich na szczególną uwagę zasługują zabytkowe maszyny arkuszowe z początku XX wieku, linoryty, odlewarki tytułów i linii.

Zwiedzający, w dawnej oficynie typograficznej, mają możliwość osobistego wytłoczenia pamiątkowego druku na zabytkowej prasie. Nadal funkcjonuje Zabytkowa Oficyna Drukarska, w której drukuje się publikacje bibliofilskie oraz regionalne pisma: „Głos Ziemi Pszczyńskiej” i „Pszczynski Niezależny Orędownik Kulturalny. W muzeum znajduje się ponadto Izba Telemanna, w której eksponuje się dawne instrumenty oraz ekspozycja poświęcona Wojciechowi Korfantemu, m.in. meble z jego drukarni „Polonia”⁸⁹.

Przemysł na Śląsku i w Małopolsce rozwijał się od wieków. Jednak w ciągu ostatnich dwustu lat obszar ten stał się jednym z wiodących ośrodków industrialnych w Europie. Obfitość zabytków techniki na terenie województwa śląskiego jest bardzo duża. Wiele z nich jest już godnie eksponowanych lub też wykorzystanych dla innych celów. Zachwycają swym kształtem architektonicznym, zmysłem ich budowniczych i konstruktorów. Cieszą oko wspaniałymi kształtami. Pozwalają na znacznie lepsze poznanie przeszłości tej ziemi. Jest ich tak dużo, że można stworzyć wiele interesujących tras turystycznych. Na szlaku można spotkać maszyny i urządzenia nadal funkcjonujące. Wiele zabytków techniki nadal czeka na adaptację i godną ekspozycję. Należy się śpieszyć, gdyż czas biegnie nieubłaganie, ważne obiekty znikają bezpowrotnie, zubażając dziedzictwo tej ziemi.

Źródła i opracowania

Atrakcja Beskidu Żywieckiego. „Pivaria” 2008, nr 1.

BARSZCZEWSKA K., SROKOSZ Z.: *Skansen Górniczy „GUIDO” – perspektywy i szanse funkcjonowania*. W: *Materiały Szkoły Eksploatacji Podziemnej 2002*. T. 2. Kraków 2002.

BUGAJ T., JURKIEWICZ J.G.: *Główna Kluczowa Sztolnia Dziedziczna – unikatowa dziewiętnastowieczna budowla podziemna i główny element kompleksu podziemnych tras turystycznych tworzonego w ramach projektu pn. Europejski Ośrodek Kultury Technicznej i Turystyki Przemysłowej*. W: *Wiadomości Konserwatorskie Województwa Śląskiego. Zabytki przemysłu i techniki*. Katowice 2013, nr 5.

BUGAJ T., JURKIEWICZ J.G.: *Skansen Górniczy „Królowa Luiza” i Główna Kluczowa Sztolnia Dziedziczna*. „Budownictwo Górnicze i Tunelowe” 2006, nr 1.

BULSA M.: *Ulice i place Katowic*. Katowice 2012.

DERUS M.: *Z dziejów przemysłu Siemianowic Śląskich*. Siemianowice Śląskie 2012.

FALAŁ Z., GÓRSKA R., PLINTA P., SADOWNIK A., WOJTAŁA D.: *Przewodnik piwosza*. Bielsko-Biała 2002.

⁸⁹ *Szlak Zabytków Techniki...*, s. 86–89; <http://tmzp.pl/muzeum/rott2.pdf> (dostęp: 14.03.2014).

- HUSAR B.: *Rozwój browarnictwa na Żywiecczyźnie i jego rozkwit w świetle planów architektonicznych Karola Pietschki*. W: *Tradycje piwowarskie żywiecczyzny. Browar Żywiec na przestrzeni 150 lat*. Biofilia. Red. A. SPYRA, G. ZWIERZYNA. Żywiec 2005.
- JARCZEWSKI A.: *Provokado. Gliwice 31.08.1939. Gawędy Klucznika Radiostacji*. Gliwice 2009.
- JAROS J.: *Dwa wieki Kopalni Węgla Kamiennego „Zabrze-Bielszowice”*. Zabrze 1991.
- JAROS J.: *Historia kopalni Król w Chorzowie (1791–1945)*. Katowice 1962.
- JAROS J.: *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*. Katowice 1984.
- JURKIEWICZ J.: *Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrzu (ulotka reklamowa)*. [B.r. i m.w].
- Katalog Zabytków techniki Przemysłowej Zagłębia Dąbrowskiego*. Dąbrowa Górnicza 2012.
- KOŁODZIEJCZYK R.: *Warszawsko-Wiedeńska Droga Żelazna*. Warszawa 1962.
- Kopalnia Guido w Zabrzu. Fragment górnośląskiego górnictwa węglowego*. Red. E. PIĄTEK. Zabrze 2013.
- KRUCZEK J.: *O piwowarach i browarach pszczyńskich*. Pszczyna 1989.
- LUBACH E.: *Przemysł*. W: *Monografia Zawiercia*. Red. Z. JAGODZIŃSKI. Zawiercie 2003.
- ŁYŚ G.: *Na piwo z Habsburgami*. „Rzeczpospolita” 2010 z 6 listopada.
- MATUSZEK P., TOFILSKA J., A. ZŁOTY: *Nikiszowiec, Giszowiec i inne osiedla Katowic*. Katowice 2008.
- MERCIK H.: *Miejsce konfliktu czy wspólne dziedzictwo. O wybranych elementach przestrzeni Górnego Śląska*. W: *Śląsk – miejsce spotkania*. Red. J. KUREK, K. MALISZEWSKI. Chorzów 2005.
- MUSIOŁ L.: *Tychy. Monografia historyczna*. Tychy 1939.
- PAŁKA-BYWALEC K.: *Kulturowe dziedzictwo industrialne Ustronia na przykładzie wybranych nieruchomych zabytków techniki*. W: *Wiadomości Konserwatorskie Województwa Śląskiego. Zabytki przemysłu i techniki*. Katowice 2013, nr 5.
- PASZKE A., JERCZYŃSKI M., KOZIARSKI S.M.: *150 lat Drogi Żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej*. Warszawa 1995.
- POKORSKA-OZÓG E.: *Gliwicka wieża Eiffla*. W: *Wiadomości Konserwatorskie Województwa Śląskiego. Architektura Drewniana*. Katowice 2011, nr 3.
- ROLAK J.: *Uwiecznić pamięć po Gieschem. Historia walki o ochronę konserwatorską osiedla Giszowiec*. W: *Wiadomości Konserwatorskie Województwa Śląskiego. Architektura Drewniana*. Katowice 2011, nr 3.
- SEIDL K.: *Mieszkania robotnicze w górnośląskim przemyśle górnictwem*. Katowice 1995.
- SKIBA J.: *Nie tylko Jasna Góra. Kierunek Częstochowa – dodatek do „Gazety Wyborczej” z 14 kwietnia 2011*.
- SOIDA K.: *Wąskotorowe drogi. Koleje polskie*. „Młody Technik” 1986, nr 5.
- SPYRA A., ZWIERZYNA G.: *Browar Żywiec 1856–2001*. Żywiec 2001.
- SPYRA J.: *Przemiany społeczne od końca XVIII w. do 1848 r.* W: *Ustroń 1305–2005*. T. 1. Red. I. PANIC. Ustroń 2005.
- SZEJNERT M.: *Czarny ogród*. Kraków 2007.
- SZEWczyk A.: *Nadszybowe wieże wyciągowe kopalń Górnego Śląska i Zagłębia. Stan zachowania*. W: *Wiadomości Konserwatorskie Województwa Śląskiego. Zabytki przemysłu i techniki*. Katowice 2013, nr 5.
- Szlak Zabytków Techniki. Przewodnik po Szlaku Zabytków Województwa Śląskiego*. Katowice 2012.
- TOFILSKA J.: *Katowice Nikiszowiec. Miejsce, ludzie, historia*. Katowice 2007.
- ZAJĄC-JENDRYCZKA A.: *Spółeczność Giszowca – dzielnicy Katowic*. Katowice 2007.
- ŻABICKA-BARECKA D., BARECKI Z.: *Rewitalizacja zespołów zabudowań kopalni „Ludwik-Concordia” w Zabrzu 1933–2013*. W: *Wiadomości Konserwatorskie Województwa Śląskiego. Zabytki przemysłu i techniki*. Katowice 2013, nr 5.

Strony internetowe (dostęp: 2.02.2016)

<http://tmzp.pl/muzeum/rott2.pdf>

<http://www.muzeumdrukarnstwa.pl/?md=historia>

http://zabytkitechniki.pl/pl/obiekty/o/dziedzictwo/694/Muzeum_Drukarnstwa

<http://www.muzeum.gliwice.pl/gliwicka-radiostacja/>

http://cmp-muzeum.com/?page_id=64

http://www.gornyslask.net.pl/muzeum_chleba.htm

http://zabytkitechniki.pl/pl/obiekty/o/dziedzictwo/91/Muzeum_Techniki_Sanitarnej

<http://www.ustron.pl>

http://www.dawne-zawiercie.pl/huta_szkla

<http://www.muzeum.gliwice.pl/oddzial-odlewnictwa-artystycznego-2>

http://zabytkitechniki.pl/pl/obiekty/o/dziedzictwo/692/Elektrociepłownia_Szombierki

http://zabytkitechniki.pl/pl/obiekty/o/dziedzictwo/615/Zabytkowa_Stacja_Wodociagowa_Zawada

<http://www.museo.pl/content/view/942/110/>

<http://www.tauron-wytwarzanie.pl/oddzialy/laziska/Strony/historia.aspx>

http://zabytkitechniki.pl/pl/obiekty/o/dziedzictwo/702/Stara_Fabryka_-_Oddzial_Muzeum_Historycznego

<http://www.muzeum.bielsko.pl/>

http://zabytkitechniki.pl/pl/obiekty/o/dziedzictwo/749/Zabytkowa_stacja_kolei_waskotorowej_w_Rudach

<http://www.museo.pl/content/view/1267/78>

http://zabytkitechniki.pl/pl/obiekty/o/dziedzictwo/480/Gornoslaskie_Koleje_Waskotorowe_

http://zabytkitechniki.pl/pl/obiekty/o/dziedzictwo/345/Muzeum_Historii_Kolei

<http://miasteria.pl/miejsce/muzeum-gornictwa-rud-zelaza-w-czestochowie.html>

<http://www.polskaniezwykla.pl/web/place/2261,czeladz-kopalnia-saturn-galeria-w-starej-elektrowni.html>

http://zabytkitechniki.pl/pl/obiekty/o/dziedzictwo/693/Kopalnia_Cwiczebna_Muzeum_Miejskiego_Sztygarka

<http://ignacy.miastorybnik.pl/>

<http://www.sztygarka.pl/kultura/szlak-zabytkow/item/458-wieza-szybu-prezydent.html>

http://zabytkitechniki.pl/pl/obiekty/o/dziedzictwo/369/Szyb_Maciej_

<http://www.kopalniasrebra.pl/>